

GÖTEBORGS UNIVERSITET
Institutionen för svenska språket

Väpnad eller väpnat jihad? Svår eller svårt sudoku?

En undersökning av genustilldelningen
hos ett antal icke-engelska importörd i svenskan

Anders Johansson

Magisteruppsats, SV2140, 15 hp.
Svenska språket
Vårterminen 2015
Handledare: Anna Hannesdóttir

Sammandrag

Detta arbete består i en kvalitativ undersökning av svensk genustilldelning hos ett mindre antal ord, sammanlagt 25, importerade från arabiska, franska, italienska, japanska och kinesiska mellan ca 1982–2008. Materialet undersöks på grundval av semantiska och formella (fonologisk-morfologiska) genuskriterier samt tidigare forskning om engelska importord i svenskan. Semantiskt analyseras betydelserna animat–inanimat, mänsklig–icke-mänsklig, konkret–abstrakt, räknebar–icke-räknebar och kollektiv–icke-kollektiv. Formellt jämförs materialet med genustypiska ordavslutande ljudkombinationer och avledningsändelser i svenskan. Dessutom undersöks semantisk och formell analogi, vilket innebär en jämförelse mellan importorden och inhemska, svenska semantiska och formella motsvarigheter (synonymer och hyperonymer respektive likljudande ord). Resultaten av analyserna jämförs med tidigare forskning. Slutligen jämförs också undersökningsordens svenska genus med deras tilldelade genus i grannspråken danska och norska.

Resultaten av den semantiska analysen pekar på en klar tendens till utrum bland animater (varav samtliga även råkar vara mänskliga), konkreter, icke-kollektiver och räknebara ord. Tidigare forsknings iakttagelser av betydande andelar neutrer bland kollektiver och icke-räknebara konkreter (ämnesnamn) bestyrks bara gällande de förra, då den enda kollektiven i materialet är neutrum, medan båda av materialets två ämnesnamn är utrer.

Tidigare forsknings något oväntade observation av en tydlig dragning till utrum hos enstaviga importord (trots att en neutral tendens hos enstavingar traditionellt har hävdats) finner stöd i den formella analysen, där materialets två enstaviga ord båda är utrer. I övrigt ansluter materialet i stort till de genustypiska ordavslutande ljudkombinationer och avledningsändelser som ställts upp för svenskan.

Även analyserna av semantisk och formell analogi ligger i linje med tidigare forskning, som säger att importord med en neutral inhemsk motsvarighet hellre tar utrum som genus.

Jämförelsen mellan de skandinaviska språken visar att den svenska genustilldelningen av materialet inte skiljer sig markant från den danska och norska. I samtliga språk är utrum (eller maskulinum i norskan) det förhärskande genuset.

Sammanfattningsvis pekar denna studie, i linje med tidigare forskning, på en kraftig överrepresentation av utrum hos importord (runt 90 %) jämfört med det inhemska ordförrådet (runt 75 %). På så vis stödjer studien tidigare framlagda hypoteser om en pågående omtolkning av genusmotsättningar i språket med en utvidgning av utralt genus som följd.

Nyckelord: *genus(tilldelning), importord, svenska.*

Innehållsförteckning

1. Bakgrund	1
2. Syfte, frågeställningar och disposition	2
3. Tidigare forskning och teoretisk ram	3
3.1. Olika typer av genustilldelningskriterier	3
3.1.1. Semantiska kriterier	4
3.1.2. Morfologiska kriterier	7
3.1.3. Fonologiska kriterier	9
3.1.4. Semantisk och formell analogi	17
3.1.5. Bevaringskriteriet	18
3.2. Importords genus enligt <i>Grammatik over det Danske Sprog</i>	19
3.3. Importords genus enligt <i>Norsk referansegrammatikk</i>	20
3.3.1. Bevaringskriteriet	21
3.3.2. Formella och semantiska kriterier	22
3.4. Genustilldelning hos engelska importord i svenskan	23
3.4.1. Semantiska kriterier	24
3.4.2. Fonologiska kriterier	25
3.4.3. Morfologiska kriterier	25
3.4.4. Kilarskis slutsats	26
4. Material och metod	26
5. Resultat	29
5.1. Semantisk analys	30
5.1.1. Semantisk analogi	33
5.2. Fonologisk-morfologisk analys	35
5.3. <i>Exkurs</i> : Bevaringskriteriet	40
5.4. Skandinavisk jämförelse	42

6. Diskussion och sammanfattning	45
6.1. Vacklande <i>ji</i> had och <i>sudoku</i>	47
6.2. Enstaviga <i>kat</i> och <i>wok</i>	49
6.3. »Omaka» paret <i>entourage</i> och <i>triage</i>	51
6.4. »Maskulina» <i>anime</i>	51
6.5. Avslutande resumering	52
7. Slutord	53
8. Referenser	56

Tabellförteckning

<i>Tabell 1. Föreslagna semantiska tendenser som styr utrum i svenskan</i>	<i>6</i>
<i>Tabell 2. Föreslagna semantiska tendenser som styr neutrum i svenskan</i>	<i>7</i>
<i>Tabell 3. Ändelser som ger utrum i svenska flerstaviga ord</i>	<i>11</i>
<i>Tabell 4. Ändelser som ger utrum i svenska enstaviga ord</i>	<i>15</i>
<i>Tabell 5. Ändelser som ger neutrum i svenska flerstaviga ord</i>	<i>16</i>
<i>Tabell 6. Undersökningsmaterialet</i>	<i>28</i>
<i>Tabell 7. Undersökningsordens betydelser</i>	<i>31</i>
<i>Tabell 8. Undersökningsordens semantiska egenskaper</i>	<i>32</i>
<i>Tabell 9. Undersökningsordens semantiska motsvarigheter i svenskan</i>	<i>34</i>
<i>Tabell 10. Undersökningsordens formella egenskaper och inhemska motsvarigheter</i>	<i>37</i>
<i>Tabell 11. Undersökningsordens utländska och inhemska genus.....</i>	<i>40</i>
<i>Tabell 12. Undersökningsordens genus i de skandinaviska språken</i>	<i>43</i>
<i>Tabell 13. Översikt över resultaten av den semantiska och formella analysen</i>	<i>45</i>

Använda förkortningar

<i>abstr.</i>	abstrakt
<i>anim.</i>	animat
<i>arab.</i>	arabiska
<i>artn.</i>	artnamn
<i>bet.</i>	betydelse
<i>bet.fält</i>	betydelsefält
<i>bildl.</i>	bildlig (betydelse)
<i>BSO</i>	<i>Bonniers svenska ordbok</i> (Sjögren, Györki & Malmström 2010)
<i>da.</i>	danska
<i>DDO</i>	<i>Den Danske Ordbog</i>
<i>eng.</i>	engelska
<i>f.</i>	femininum
<i>fr.</i>	franska
<i>fsv.</i>	fornsvensk(a)
<i>förk.</i>	förkortad
<i>GDS</i>	<i>Grammatik over det Danske Sprog</i> (Hansen & Heltoft 2011)
<i>koll.</i>	kollektiv
<i>indiv.</i>	individuell
<i>inoff.</i>	inofficiell
<i>it.</i>	italienska
<i>jap.</i>	japanska
<i>kin.</i>	kinesiska
<i>konkr.</i>	konkret
<i>m.</i>	1. maskulinum 2. med
<i>motsv.</i>	(inhemsk) motsvarighet
<i>mänskl.</i>	mänsklig
<i>n.</i>	neutrum
<i>NAOB</i>	<i>Det Norske Akademis Store Ordbok</i>

<i>ned.</i>	nedan
<i>NE</i>	<i>Nationalencyklopedin</i>
<i>NEO</i>	<i>Nationalencyklopedins ordbok</i>
<i>NRG</i>	<i>Norsk referansegrammatikk</i> (Faarlund, Lie & Vannebo 1997)
<i>Nyob.</i>	<i>Nyordsboken</i>
<i>nyol.</i>	nyordslista (årligen utgiven av Språkrådet)
<i>p.</i>	punkt
<i>prov.</i>	provinsiell
<i>reg.</i>	regional
<i>RO</i>	<i>Retskrivningsordbogen</i>
<i>räkn.</i>	räknebar
<i>s.</i>	substantiv
<i>SAG</i>	<i>Svenska Akademiens grammatik</i> (Teleman, Hellberg & Andersson 1999)
<i>SAOL</i>	<i>Svenska Akademiens ordlista</i> (siffra efter förkortningen avser upplaga)
<i>sp.</i>	spalt
<i>sv.</i>	svenska
<i>tryckst.</i>	tryckstark
<i>ty.</i>	tyska
<i>td.</i>	(genus)tilldelade (ord)
<i>u.</i>	utrum
<i>urspr.</i>	ursprungligen
<i>vackl.</i>	vacklande
<i>ämnesn.</i>	ämnesnamn

1. Bakgrund

Föreliggande arbete har sin upprinnelse i en mindre uppsats jag skrev i kursen »Skandinavisk sats- och frasstruktur» på institutionen för svenska språket vid Göteborgs universitet. Där undersökte jag hur genustilldelning hos importord presenteras och behandlas i danska, norska och svenska språkets betydande referensgrammatiker: *Grammatik over det Danske Sprog* (GDS, Hansen & Heltoft 2011), *Norsk referansegrammatikk* (NRG, Faarlund, Lie & Vannebo 1997) och *Svenska Akademiens grammatik* (SAG, Teleman, Hellberg & Andersson 1999).¹

Genus är en elementär del av de skandinaviska språken.² Denna grammatiska kategori delar in substantiven i olika grupper och tar sig uttryck i deras artiklar (*en arm*, *ett ben*; *armen*, *benet*), adjektiv (*stark arm*, *starkt ben*) och pronomen (*denna arm*, *detta ben*; *armen–den*, *benet–det*). De skandinaviska språken har också det gemensamt att de flitigt importerar utländska ord, inte minst substantiv. Detta gör genus produktivt i språken, eftersom dessa nyord, i den mån de blir etablerade, måste tilldelas ett genus för att kunna användas. Därför fann jag det intressant att undersöka vad det är som ligger bakom genustilldelningen hos importord och hur mycket utrymme detta får i språkens respektive grammatiker.

Ett av kursuppsatsens huvudresultat var att den svenska grammatiken inte tar upp genustilldelning hos importord över huvud taget, medan både den danska och norska grammatiken behandlar detta enskilt. GDS och NRG redogör för vissa regler och principer, medan SAG snarast behandlar importerade och inhemska ord jämbördigt i detta avseende. Detta resultat lämnade givetvis en del i övrigt att önska av SAG. En hel del frågor kvarstod, och det uppstod en lucka som jag nu med föreliggande arbete ämnar försöka fylla.

-
1. Jag använder termen *importord* i stället för t.ex. *lånord*, som är något missvisande eftersom inlånade ord oftast inte »lämnas tillbaka» till långivaren. Termen *främmande ord* var förr liktydig med *lånord* men ses numera som en underavdelning till denna i det att den främst betecknar ord som i bildningssätt, uttal, stavning och böjning skiljer sig från det normala i mottagarspråket, t.ex. *dialekt* (av grekisk rot), som i svenskan känns mer främmande än exempelvis *språk* (av tysk rot), som känns mer hemtamt.
 2. Jag använder *de skandinaviska språken* som en samlingsbeteckning för det danska, norska och svenska språket.

En annan upptäckt jag gjorde var att genustilldelningen hos enskilda importörd inte sällan skiljer sig åt språken emellan, vilket med tanke på språkens nära släktskap väckte viss förundran.

2. Syfte, frågeställningar och disposition

Syftet med föreliggande uppsats är att undersöka vad som ligger bakom genustilldelningen hos ett antal nyligen importerade substantiv i svenskan. Då det redan finns tämligen gedigen forskning om genustilldelningen hos engelska importörd i svenskan (t.ex. Kilarski 2003 & 2004), har jag valt att inrikta mig på icke-engelska importörd. Frågor jag vill ha besvarade är:

1. Vad är det som ligger bakom genustilldelningen i svenska språket?
2. Vad är det som avgör vilket genus ett importörd får i svenskan?
3. Kommer resultaten av min undersökning av icke-engelska importörd att ligga i linje med tidigare forskning om engelska importörd?
4. Skiljer sig undersökningsordens genus i de skandinaviska språken, och vad kan det i så fall bero på?

Uppsatsen är upplagd enligt följande: I nästkommande, tredje kapitel redogör jag för tidigare forskning om tilldelning och fördelning av genus i svenskan samt presenterar de teorier om olika genuskriterier som ligger till grund för kommande undersökning. I samma kapitel (avsnitt 3.2 och 3.3) återger jag även hur GDS och NRG behandlar genus hos importörd i danska respektive norska språket.

I fjärde kapitlet presenterar jag mitt undersökningsmaterial, de följande analysernas utformning och mitt tillvägagångssätt. I nästföljande, femte kapitel redogör jag för resultaten av min undersökning. Dessa diskuterar och sammanfattar jag sedan i sjätte kapitlet.

3. Tidigare forskning och teoretisk ram

Källström (1996) har undersökt möjligheten att använda svenska substantivs obestämda flertalsform som en av grunderna till genustilldelning. Efter att ha studerat genus och flertalsböjning hos substantiv i två olika korpusar kommer han fram till att det finns ett starkt samband mellan dessa. Möjligheten att använda flertalsform för att bestämma genus återkommer jag till i avsnitt 3.1.2.1 nedan (s. 7–8).

3.1. Olika typer av genustilldelningssystem

Källström (1996) använder sig av Corbetts (1991) typologi över olika genustilldelningssystem. Corbett skiljer mellan två huvudtyper av tilldelningssystem: semantiska och formella. De formella är vidare indelade i fonologiska och morfologiska system.

Det semantiska systemet har betydelse som genuskriterium. En god företrädare för detta system är det dravidiska språket tamil, vars substantiv är fördelade mellan de tre genusen femininum, maskulinum och neutrum nästan uteslutande efter substantivens betydelse.

Det fonologiska systemet har uttal som genuskriterium, och ett gott exempel på detta är franskan, vars substantiv fördelas mellan de båda genusen femininum och maskulinum efter deras avslutande ljudkombinationer. Detta gäller dock inte substantiv som betecknar feminina och maskulina animater (levande varelser), vilka följer en semantisk tilldelningsregel.

Det morfologiska systemet har böjning och ordbildning som genuskriterier. Ett exempel på detta är ryskan, där substantiven fördelas mellan femininum, maskulinum och neutrum efter hur de böjs i kasus och numerus. Animata substantiv följer dock liksom i franskan en semantisk regel.

3.1.1. Semantiska genuskriterier

Kriterierna inom det semantiska tilldelningssystemet berör allt som har med substantivs betydelse att göra, d.v.s. alltifrån animation och räknebarhet till konkret, abstrakt och kollektiv betydelse.

En övergripande semantisk tendens i svenskan är att utrum förknippas med något konkret, individuellt och begränsat, medan neutrum förknippas med något abstrakt, kollektivt och obegränsat. Ett klassiskt exempel på detta är ordet *öl*, som med uttralt genus står för en viss mängd öl (glas eller flaska), medan neutret *öl* står för en ospecificerad mängd öl eller ett slags öl. (Andersson 1992 s. 36–37) (Ordet har dock börjat vackla även i den ospecificerade betydelsen, jfr t.ex. *ett kylskåp fullt med kall öl* [Hultman 2003 s. 49].)

En annan, starkare tendens är att animata substantiv är uttrala. Undantagen är få. Bland mänskliga animater kan två huvudtyper av neutrer urskiljas. Den ena är nedläggande uttryck som *fnask*, *fruntimmer*, *fyllo*, *luder*, *mähä*, *pucko*, *sjåp* och *våp*, där neutrum innebär ett avståndstagande och ett förtingligande av den mänskliga referenten. Den andra är könsneutrala personbeteckningar som *barn*, *biträde*, *ombud*, *proffs* och *vittne*. Bland de icke-mänskliga animaterna (djurbeteckningar) finns neutrala undantag som *bi*, *djur*, *får*, *fä*, *föl*, *höns*, *kid*, *kreatur*, *lamm*, *lejon*, *nöt*, *sto*, *svin* och *ök*. (Källström 1996 s. 153, SAG bd 2 s. 59) Flera av dessa kan vara kvarlevor från forntida indoeuropeisk eller germansk genustilldelning som bygger på hierarkiska betydelserelationer mellan ord inom vissa betydelsefält (hyponymi). Allmänna och ospecificerade överbegrepp (hyperonymer) har en tendens att vara neutrer, medan mer specifikt definierade underbegrepp (hyponymer) tenderar att vara utrer. (Jfr de överordnade neutrala undantag som tas upp i tab. 1 s. 6.) De högst överordnade begreppen bland de neutrala djurbeteckningarna ovan är *djur*, *fä*, *kreatur* och *ök*; det första täcker semantiskt in dem allihop. *Får*, *höns*, *nöt* och *svin* är överordnade på så sätt att de är könsneutrala samlingsnamn för de könsspecifika utrererna *bagge* och *tacka*, *höna* och *tupp*, *kviga* och *tjur* respektive *galt* och *sugga*. *Föl*, *lamm* och *kid* har det gemensamt att de betecknar ungar till olika djur. I de germanska språken tenderar sådana beteckningar att ha neutralt genus, antagligen för att det för forntidens

bönder och jägare var viktigt att klart skilja på hanar (maskuliner), honor (femininer) och ungar (neutrer), vars kön var mindre intressant. Förmodligen har även ord som *kalv* och *valp* ursprungligen varit neutrer (jfr t.ex. ty. *das Kalb*). (Tegnér [1892] 1962 s. 39, Liljegren 1996 s. 33–44, Kilarski 2004 s. 39)

Att döma av den utrala övermakten över animater kan man anta att denna typ av ord styrs av en semantisk genusregel i svenskan. Det är också mycket ovanligt att importerade animater blir annat än utrum. *Språkriktighetsboken* (2005 s. 104) avråder t.o.m. från att ge nya ord för människor neutralt genus, just för att det kan uppfattas nedsättande.

Det har gjorts åtskilliga försök att urskilja även andra genusstyrda betydelsefält i svenskan, alltså grupper av ord med samma genus och relaterade betydelser. Nedan följer ett par uppställningar över sådana, den ena för utrum och den andra för neutrum. De bygger på Tegnér [1892] 1962 (s. 80–86), Noreen 1923 (s. 64–65, 69), Källström 1996 (s. 154), Kilarski 2004 (s. 82–86), Holmes & Hinchliffe 2013 (s. 3–7) samt SAG (bd 2 s. 60 fotnot 3).

Tabell 1. Föreslagna semantiska tendenser som styr **utrum** i svenskan

Betydelsefält	Exempel
Tidsbegrepp	Högtider: <i>jul, påsk</i> . Årstider: <i>höst, vinter</i> . Månader: <i>en mild januari</i> . Veckodagar: <i>måndag, tisdag</i> . Delar av dygnet: <i>morgon, timme, minut, sekund</i> . UNDANTAG: <i>dygn, kvartal, sekel, år, årtionde</i> .
Växter	Träd: <i>ask, björk, lönn, gran, tall</i> . Buskar och örter: <i>blåklint, blåklocka, gullviva, liguster, ros, sippa, gullviva, vallmo</i> . UNDANTAG: överbegreppet <i>träd</i> , inhemska frukter som <i>plommon, äpple</i> , olika sorters bär, se »Bär» i tab. 2 nedan.
Namn på sjöar och vattendrag	<i>den stora Vänern, Ladoga är djup; den viktiga Ätran, Rhen är lång</i> UNDANTAG: Sjöar som slutar på <i>-träsk</i> och <i>-vatten</i> (Torneträsk, Stora Lulevatten).
Redskap och fordon	<i>hammare, kniv, mejsel, nyckel, sax, sikt, spade, såg, spik; bil, brigg, buss, båt, cykel, gondol, kajak, kanot, moped, slup, vagn</i> UNDANTAG: <i>lod, spett, städ, stämjärn, vattenpass; tåg</i> ; överbegrepp som <i>instrument, redskap, verktyg; fartyg, fordon, skepp</i> .
Maträtter och måltider	<i>biff, frikassé, färs, glass, kotlett, pastej, stek; frukost, lunch, kvällsmat, middag</i> UNDANTAG: Många av maträtternas ingredienser, se »Ämnesnamn» i tab. 2.
Myntslag	<i>krona, mark, piaster, rubel, rupie; valuta</i> UNDANTAG: <i>mynt, pund, öre</i> .
Längd- och volymenheter	<i>liter, fot, meter, mil, tum</i>
Klädesplagg	<i>(be)klädnad, blus, frack, jacka, kappa, kavaj, rock, skjorta, tröja, väst</i> UNDANTAG: <i>bälte, skärp</i> .
Danser	<i>fandango, mazurka, polonäs, polska, vals</i>
Skrivalster o.d.	<i>broschyr, journal, novell, pamflett, plansch, roman, vådevill</i>
Grund- och bråktal	<i>nolla, etta, tolv, nittionia; en tredjedel, fjärdedel o.s.v.</i> UNDANTAG: <i>(ett)hundra, (ett)tusen, grundtal på -ton</i> . ³
Konkreta artnamn	Se exempelvis »Växter», »Redskap och fordon» och »Klädesplagg» ovan.

3. Substantivering av jämna tiotal från 30 upp till 90 kan nog inte sägas vara allmänt erkänt. I samband med att folk talar om sin ålder genom att benämna sig själva efter året de är födda (87:a, 91:a o.s.v.), kan man dock ibland höra *åttia, nittia* o.s.v. Jfr avsnittet »Vi är 83:or. Vad är du?» (2014) av radioprogrammet *Språket*.

Tabell 2. Föreslagna semantiska tendenser som styr **neutrum** i svenskan

Betydelsefält	Exempel
Geografiska namn utom sjöar och vattendrag	<i>Härjedalen är vackert, Lund är gammalt, det vackra Dalarna, det populära Ven</i>
Bär	<i>blåbär, hallon, körsbär, lingon</i> UNDANTAG: <i>jordgubbe</i> .
Bokstäver och toner	<i>ett a, g:et, ett gess, aisset</i>
Substantiveringar av ord från andra ordklasser	<i>jaget, ett nej, nuet</i>
Viktenheter	<i>gram, hekto(gram), kilo(gram), pund, ton, uns</i>
(O)ljud	<i>alarm, kackalorum, oväsen, skrammel, sorl, stoj, surr, tumult</i>
Ämnesnamn	<i>fett, flott, kött, mjöl, salt, smör, socker, spad, späck, vatten; damm, guld</i>
Kollektiver	<i>antal, avskum, bestick, dussin, folk, gäng, lag, pack, par, parti, patrask, proletariat, skräp, slödder, stim, tjog</i>
Abstrakta massord	<i>prat, skrymt</i>

Dessa betydelsefält kan ses som en mängd antaganden om semantiska regelbundenheter i det svenska genussystemet. Men många av dem är säkert underrepresenterade och inte stora nog för att motivera uppställandet av en semantisk tilldelningsregel.

3.1.2. Morfologiska genuskriterier

Kriterierna inom det morfologiska tilldelningssystemet handlar om böjning (i flertal), avledning (med och utan ändelser) och sammansättning.

3.1.2.1. Flertalsböjning

Flertalsböjning har ett starkt samband med genus i svenskan. Av de pluraler som slutar på *-(o/a/e)r* (*gator, fiskar, saker, skor*) eller det importerade *-(e)s* (*hits, hobbies*) är hart när alla utrala, och av de pluraler som slutar på *-n* (*äpplen*) är nära nog alla neutrala. Av de pluraler som inte har någon flertalsändelse (*hus*) är ungefär tre fjärdedelar neutrer. Den avvikande utrala fjärdedelen består till största delen av personbeteckningar på *-are* (*lärare*) och täcks därmed av den semantiska anima-

tionsregeln. Annars är denna ändelselösa böjningsklass utpräglad neutral liksom den som bildar flertal med *-n*. (Källström 1996 s. 157–158)

Flertalsböjning är dock ett vanskligt genuskriterium, då det alltså är en öppen fråga om det är genus som motiverar flertalsböjningen eller tvärtom. Om någon frågar varför ordet *sak* är utrum och får till svar att det beror på att det har ändelsen *-er* i flertal, är det en tämligen platt och rundgående förklaring. Lika otillfredsställande är det att förklara varför *hus* är neutrum med att dess bestämda form samt kongruerande adjektiv och pronomen slutar på *-t*. (Källström 1996 s. 156)

När det gäller importord är graden av morfologisk införlivning väsentlig, och i det inledande anpassningsskedet är det svårt att bestämma ett importords genus på grundval av dess flertalsform, eftersom denna ofta saknas, är sällsynt eller tillkommer senare (Kilarski 2004 s. 46–47). Därför ser jag (liksom Kilarski, se nedan s. 23–24) flertalsböjning endast som ett indirekt tilldelningskriterium, som inte är av större intresse i denna typ av undersökning.

3.1.2.2. Ändelser

Se avsnitt 3.1.3 s. 9–17. Angående ändelselösa verbalsubstantiv, se direkt följande avsnitt.

3.1.2.3. Enstaviga verbalsubstantiv

I svenskan finns en grupp substantiv som är bildade av verbstammar utan tillägg av ändelser, såsom *bett*, *bruk*, *lopp*, *rop*, *råd*, *sken*, *skott*, *skydd*, *slag*, *svall*, *tryck*. Dessa är vanligen abstrakta och neutrala. (Tegnér [1892] 1962 s. 177, Thorell 1981 s. 98, Kuhn 1985 s. 293) Detta visar också Källström (1996 s. 162–163) i sin undersökning, där bara 25 (9 %) av 275 enstaviga verbalsubstantiv är utrala. Dessa utmärks också av att ha mer konkreta och individualiserade betydelser, vilket är kännetecknande för just utrum (se s. 4 samt tab. 1 s. 6). Detta skapar ibland likljudande ordpar med olika genus och betydelser, t.ex. *ett kladd* 'kladdande; klotter' och *en kladd* 'utkast'.

Detta sätt att avleda substantiv av verb, d.v.s. utan ändelser, är mycket produktivt och leder alltså till antingen utrala eller neutrala ord. De utrala betecknar ofta det

redskap varmed verbets handling utförs (*nomen instrumenti*) eller den person som utför handlingen (*nomen agentis*), medan de neutrala anger själva handlingen (*nomen actionis*) eller resultatet därav: *en sug* 'suganordning' – *ett sug* 'sugning, drag', *en hack* 'hackmaskin' – *ett hack* 'hackande; skåra', *en fax* 'faxapparat' – *ett fax* 'fax-meddelande'; *en fjant* 'fjantig person' – *ett fjant* 'fjantande', *en fjäsk* 'fjäskande person' – *ett fjäsk* 'fjäskande'. (SAG bd 2 s. 60–61 fotnot 4, Thorell 1981 s. 98, 106)

3.1.2.4. Sammansättning

Den mest självklara genusregeln inom svensk ordbildning är den som tilldelar sammansättningar samma genus som deras sistaled (*ett ord + en bild = en ordbild*). Denna regel är mycket stark och produktiv; undantagen är få och av ringa vikt (t.ex. *vittnesbörd* och *ögonblick*). Sammansättningsregeln är t.o.m. starkare än den semantiska animationsregeln, vilket sammansättningsorderna *kronvrak* ('person oduglig till militärtjänst') och *modelejon* ('man som följer senaste modet') är exempel på. Trots att båda betecknar personer och därmed, enligt semantisk regel, borde vara utrala, styrs deras genus av de neutrala efterleden *vrak* och *lejon*. (Källström 1996 s. 154) Men med tanke på att de båda har något negativ värdeladdning går de likafullt hand i hand med den semantiska regeln om att nedsättande personbeteckningar ofta är neutrer (se s. 4).

3.1.3. Fonologiska kriterier

Kriterierna inom det fonologiska tilldelningssystemet rör allt som har med ett substantivs uttal att göra, alltifrån stavelsestruktur och stavelseantal till inledande och avslutande ljudsekvenser samt storleken på dessa. Eftersom forskningen om detta förefaller tämligen knapp när det gäller svenskan, väljer jag att inrikta mig på just avslutande ljudsekvenser, som har visat sig ha visst samband med genus.

Ordavslutande ljudsekvenser sammanfaller naturligt nog ofta med avledningsändelser, som i princip lika gärna skulle kunna anses följa fonologiska som morfologiska tilldelningsregler (Källström 1996 s. 158–159). (Få är nog de som i dag skulle förklara sitt neutrala bruk av t.ex. *gymnasium* med att det slutar på latinskt

neutralt *-um*; de hänvisar nog snarare till likheten med andra ord på *-um*. Se vidare »Bevaringskriteriet» s. 18.) Därför behandlar jag i följande uppställningar avslutande ljudsekvenser och avledningsändelser ihop under benämningen »ändelser». Ändelserna återges först fonologiskt med en enklare form av ljudskrift inom snedparentes. Då de sammanfaller med vanligare morfologiska ändelser, anger jag dessa i vanlig, kursiv skrift såsom de stavas. Uppställningarna bygger huvudsakligen på Noreen 1923 (s. 64–70) med bidrag från Kilarski 2004 (s. 72–77), *Språkriktighetsboken* (2005 s. 98–101), Holmes & Hinchliffe 2013 (s. 5–7, 11–12), SAG (bd 2 s. 59–60) samt Wessén 1964 och Thorell 1981.

Tabell 3. Ändelser som ger **utrum** i svenska flerstaviga ord

Ändelse	Exempel	Undantag
-/a/ -a -(ar)inna -(er)ska -(e/i)ssa -sla	<i>apa, arena, armada, diafragma, dricka</i> (indiv.), <i>fluga, gata, hallåa, java, kanna, kocka, kärna, lampa, mamma, mocka, panna, saga, svenska, trasa, villa, väta; beundrarinna, lejoninna, kokerska, lyssnerska, sångerska, ondska, prinsessa, diakonissa, känsla</i>	<i>abrakadabra, alfa, anatema, delta, dilemma, diorama, drama, dricka</i> (koll.), <i>göra</i> (substantivering av infinitiven, jfr tab. 2 s. 7), <i>halma, hjärta, jota, komma, lemma, panorama, schema, stigma, tema, trauma, zeugma, öga, öra; vackl. lama</i> (tyg), <i>plasma</i> 'joniserad gas', <i>prisma</i>
-/am/	<i>balsam</i> ⁴ , <i>mejram</i>	<i>namnam</i>
-/a'm/	<i>reklam</i>	
-/an/ -an	<i>predikan, tvekan</i>	<i>besman</i> (reg. vackl.), <i>hemman, lakan, nedan, nystan, scharlakan, skymundan, vackl. saffran</i>
-/ar/	<i>peppar</i>	<i>ankar, pansar, ämbar</i>
-/a'rd/	<i>kokard, dynamitard</i>	
-/a't/ -at, -krat, -mat, -stat	Animater, växter, redskap: <i>advokat, apparat, senat, soldat, tomat, undulat; demokrat, automat, termostat</i> . Jfr tab. 5 s. 16.	
-/are/; -are, -erare, -makare	<i>hammare, läkare, läktare, mätare, sångare; juvelerare, bråkmakare</i>	<i>altare, ankare</i>
-/a'rie/; -arie ⁵	<i>bibliotekarie, kommissarie</i>	
-/a'v/	<i>oktav</i>	
-/d/ efter tryckstark vokal, t.ex. -ad, -id	<i>ballad, blockad, choklad, kanonad; moped; individ</i> (vackl. inom djur- och växtläran), <i>likvid, oxid; metod, latitud, etyd, applåd, tragöd</i>	
-/é/	<i>piké, supé</i>	<i>kafé, livré, renommé, vackl. gelé</i>
-/el/, de flesta, t.ex. -sel	<i>bibel, hörsel</i>	
-/else/; -else	<i>döpelse, rörelse, styrelse</i>	<i>fängelset, täckelse</i> (reg. även <i>bakelse</i>)
-/er/ -er, -iker	<i>blinker, designer, teater, vinter; fanatiker, tekniker</i>	

4. Vid Noreens (1923) tid var *balsam* 'välluktande olja; lindring, tröst' uteslutande utrum. I SAOL 12 (1998) tillkommer betydelsen 'fuktighetsgivande hårvårdsprodukt', i vilken ordet är uteslutande neutrum. I dag är utrum och neutrum likvärdiga i ordets samtliga betydelser.
5. Som exemplen visar gäller denna ändelse personbeteckningar. Neutrala ord på *-ium*, t.ex. *akvarium, inventarium, kalendarium, seminarium, solarium* och *terrarium*, som i dag tenderar att få ändelsen *-ie* i obestämt ental (*akvarie, seminarie* o.s.v.), lämnar jag här obeaktade då dessa ännu inte godkänts av svensk språkvård (se *Frågelådan* [www], sökord »seminarium»).

-/ert/	<i>koffert</i>	
-/est/	<i>ångest</i>	
-/e't/ -(ic)itet	<i>poet; elasticitet, fakultet, humanitet, kvalitet, rivalitet, solidaritet</i>	<i>alfabet, amiralitet, dekret, epitet, paket (reg. vackl.), sekret, signet, staket, universitet</i>
-/f/ efter tryckst. vokal: -graf, -sof	<i>geograf, telegraf; kalif, hieroglyf; filosof, katastrof (ä. enstaviga chef)</i>	
-/f'/	<i>giraff, tariff, relief</i>	
-/het/; -het	<i>personlighet, svaghet, trohet</i>	
-/i'/ -i, -arki, -pati	<i>diplomati, epidemi, fantasi, filosofi, industri, logi, melankoli, melodi, psykologi; anarki, sympati</i>	<i>barbari, etui, geni, kansli, kleresi, kompani, konditori, parti, potpurri, staffli, tyranni</i>
-/ik/	<i>tallrik</i>	
-/il/; -fil	<i>rännil; bibliofil</i>	<i>kärl</i>
-/i'm/	<i>regim</i>	
-/i'n/ -in	<i>apelsin (reg. vackl.), gardin, medicin, rabbin</i>	Se tab. 5 s. 16.
-/ing/ -(l/n)ing	<i>fuling, klänning, knyppling, parkering, skåning, spridning, säkring, älskling</i>	
-/is/ -is	<i>sparris</i>	<i>Smekformer som dagis, kondis, kändis; prov. potatis.</i>
-/i't/; -it	<i>bronkit, granit, sulfat</i>	<i>gebit, plebiscit</i>
-/iv/; -iv m. urspr. form på -ivus	<i>genitiv, infinitiv, komparativ, konjunktiv (jfr tab. 5 s. 16)</i>	
-/j'/	<i>kavaj, korderoj, pastej</i>	<i>konterfej</i>
-/k/ efter tryckst. vokal, t.ex. -ik	<i>kloak; lingvistik, mystik, musik, publik, trafik; peruk, triptyk, epok</i>	<i>gemak, schabrak, besök, försök, alla på -tek (se tab. 5 s. 16)</i>
-/k'/	<i>barack, berlock</i>	<i>gepäck</i>
-/l/ efter tryckstark vokal, t.ex. -al	<i>areal, arsenal, festival, liberal, lokal, memorial 'dagbok för affärstransaktioner', saltomortal, signal, tribunal, vokal; kamel, ventil, fiol, klausul, asyl, karbol, kapital 'liten versal'</i>	<i>adverbial, fodral, hospital, ideal, kapital, kvartal, material, memorial 'betänkande, utlåtande', original, pekoral, vackl. mineral, perkal, ritual; epitel, klientel, krakel, kuratel; monopol; vackl. fossil, kapital 'pelarkrön'</i>
-/lek/; -lek	<i>kärlek, storlek</i>	
-/ll/	<i>kristall, bacill, kastrull, idyll, kontroll, flanel, tabell</i>	<i>vackl. intervall; sigill, schatull; protokoll, vackl. parasoll; citadell, hotell, kapell, kastell</i>

-/n/ efter tryckstark vokal, t.ex. -(i)an, -man -(a/i)tion, -ion, -on, -fon	<i>ocean, tulpan; amerikan, gustavian, narkoman; syren; person; demonstration, komposition, diskretion, explosion, religion, station; kommun; demon, elektron, grammofoon, polygon; domän, morän (se även -/i'n/ ovan)</i>	<i>organ, fenomen, panteon; allehanda ämnesnamn: argon, neon, metadon, radon; vackl. dito: cellofan; acetylen, fotogen; aceton</i>
-/nad/; -nad	<i>byggnad, kostnad, tystnad, vålnad</i>	
-/na ^u t/; -naut	<i>kosmonaut</i>	
-/n'd/ -and, -end	<i>doktorand, multiplikand; tamarind, sekund; dividend, legend</i>	
-/ŋ'/	<i>talang, salong, terräng</i>	<i>gehäng, vackl. chagräng, poäng 'enhet för värdering'; nästan alla på -mang (se tab. 5 s. 16)</i>
-/n'd/	<i>gourmand, plafond</i>	
-/n's/ -ans -ens	<i>ambulans, elegans, leverans, pomerans; provins; frekvens, konferens, tendens</i>	<i>residens</i>
-/n't/ -ant -ent	<i>elefant, fabrikant, praktikant; hyacint; horisont; accent, agent, docent, klient, konsument, patient, present, president, procent, student</i>	<i>advent, konvent, patent, nästan alla på -ment (se tab. 5 s. 16)</i>
-när (jfr -r/ ned.)	<i>konstnär, körsnär, resenär</i>	
-/om/ -dom	<i>dumbom; gudom, kristendom, lärdom, sjukdom, ungdom</i>	
-/o't/	<i>patriot</i>	
-/p/ efter tryckstark vokal	<i>princip, antilop, polyp, cyklop 'enögd jätte'</i>	<i>cyklop 'cyklopöga', alla på -skop (se tab. 5 s. 16)</i>
-/pp/	<i>attrapp, galopp</i>	
-/r/ efter tryckstark vokal, t.ex. -ur, -för, -(i/j)är, -(at)ör, -itör	<i>trottoar, officer, kurir, tenor; agentur, diktatur, natur; hydrofor, meteor; affär, finansiär, funktionär, gondoljär; dekoratör, frisör, instruktör, kompositör, interiör, likör</i>	<i>exemplar, förvar, honorar, okular, standar; baner, faner, klaver, kvarter, maner, revider; elixir; kontor; korrektur, kreatur, partitur; bandolär, cirkulär, formulär, gevär</i>
-/r'm/	<i>gendarm, isoterm, reform</i>	<i>alarm</i>
-/r's/	<i>konkurs, revers</i>	
-/r't/	<i>rapport, expert</i>	
-/s/ efter tryckstark vokal, t.ex. -(a/i)tris, -os, -ös	<i>oas, katekes; notis, aktris, ackompanjatriss, servitris; aprikos, kardus, analys; apoteos, hypnos, laktos, psykos; majonnäs; kåsös</i>	<i>kalas, moras, tabelras; bevis, paradis</i>
-/s'/ -ess	<i>madrass, kuliss, kabyss, koloss, kongress, mätress, tristess</i>	<i>fideikommiss</i>
-/s'k/	<i>damask, obelisk, mollusk, kiosk, arabesk</i>	<i>patrisk</i>

-/s'm/ -ism	<i>entusiasm; idealism, realism, socialism, sofism; paroxysm</i>	
-/s't/ -ist	<i>kontrast; ametist, publicist, realist; nordost, kompost, attest</i>	<i>manifest</i>
-/ʃ'/	<i>pallasch, affisch, kartusch, galosch</i>	
-/t'/ -ett	<i>rabatt, bankrutt, bahytt, karott; biljett, operett, servett, toalett</i>	<i>kabinett, porträtt</i>
-/u/	<i>hustru</i>	<i>impromptu</i>
-/u'/	<i>ragu</i>	<i>tabu, jehu, kuckeliku</i>
-/us/ -us	<i>rebus</i>	<i>genus, hokuspokus, minus, modus, numerus, onus, opus, tempus, vackl. raptus</i>
-/y'/	<i>staty</i>	<i>vackl. paraply</i>
-/y'm/	<i>kostym</i>	<i>parenkym</i>
-/y'r/; -yr	<i>dressyr, glasyr, miniatyr, tortyr</i>	<i>garnityr</i>
-/y't/	<i>dispyt</i>	<i>gemyt</i>
-/å'/	<i>kalikå, ridå</i>	<i>apropå</i>
-/å'g/	<i>epilog; teknolog, teolog</i>	
-/å'm/ -nom	<i>arom, fantom 'enastående skicklig person', socionom</i>	<i>axiom, diplom, idiom, symtom, vackl. fantom 'inbillning; övernaturlig varelse'</i>
-/år/; -(at)or	<i>diktator, doktor, revisor; motor</i>	
-/ås/ ⁶	<i>heros</i>	<i>epos, kaos, patos</i>
-/å't/	<i>anekdot</i>	
-/ä'f/	<i>depesch</i>	

6. Jag vet inte hur beståndet av ord med denna ändelse såg ut vid Norens (1923) tid, men efter en titt efter ändelsen (trycksvagt -os) i *Norstedts svenska baklängeslexikon* (2007) verkar den inte starkt föredra ett visst genus: *heros, fallos, kokos* och *termos* är utrala, *epos, kaos* och *patos* neutrala. Efter att ha dragit fram *etos* ur eget huvud uppnås t.o.m. jämvikt mellan genusen.

Kosmos är ett vankelmodigt ord, som vid Norens tid var utrum. I SAOL 10 (1973) anges neutrum som sekundärt genus, mellan SAOL 11–13 (1986, 1998, 2006) är genusen likvärdiga, i SAOL 14 (2015) följs ordet endast av »oböjl.». I NEO är det dock uteslutande neutrum, vilket skulle kunna antyda att ändelsen -os i dag, om än med mycket knapp marginal, är typiskt neutral.

Tabell 4. Ändelser som ger **utrum** i svenska enstaviga ord

Ändelse	Exempel	Undantag
-/gd/	<i>bragd, dygd</i>	
-/jd/	<i>frejd, fröjd</i>	
-/kt/	<i>makt, knekt, dikt, vikt, frukt, flykt, fläkt</i>	<i>schakt</i> (vackl. i bet. 'jordskärning'), <i>skikt</i>
-/nt/	<i>klint, bunt, kont, spont</i>	<i>dynt, mynt</i>
-/st/	<i>kast</i> 'samhällsklass', <i>mast, kvist, hingst, ost, kust, svulst, byst, post, konst, gäst, räfst, röst, törst</i>	<i>bast, kast</i> 'det att kasta', <i>knyst, bröst, vackl. hemvist, test, borst</i>
-/åt/	<i>båt</i>	

Tabell 5. Ändelser som ger **neutrum** i svenska flerstaviga ord

Ändelse	Exempel	Undantag
-/ande/ -ande	<i>antagande, ingripande, utlåtagande, ägande</i>	personbeteckningar, t.ex. <i>ordförande, resande, studerande, sökande</i>
-/a'ʃ/ -age	<i>bagage, buskage, ekipage, garage, kamouflage, kollage, läckage, sabotage, slitage, spionage</i>	<i>fromage, massage, mustasch, passage, personage, pistasch, plantage, plymasch, vernissage</i> (inoff. bruk av n. förekommer dock), vackl. <i>etage</i> .
-/a't/ -at	Ämnen, abstrakter: <i>citāt, format, klimat, mandat, preparat, referat, resultat, sulfat</i> (jfr tab. 3 s. 11).	
-/e'm/; -em	<i>poem, problem, system</i>	<i>bohem</i>
-/ende/; -ende	<i>leende, utseende, ärende</i>	personbeteckningar, t.ex. <i>gående, troende</i>
-/eri'/ -eri	<i>bageri, bedrägeri, bryggeri, frieri, kvacksalveri, pedanteri</i>	<i>difteri, dysenteri, hysteri, isomeri, periferi, selleri</i>
-/ete/; -ete	<i>arbete</i>	
-/gram'/; -gram	<i>fonogram, hologram, telegram</i>	
-/i'n/ -in	Kemiska ämnen o.d.: <i>heroin, kinin, koffein, kokain, margarin, sackarin, vaccín, vanillin</i> . ⁷ Övriga: <i>feminin(um), latin, magasin, maskulin(um), porslin</i> .	
-/iv/; -iv, urspr. -ivum	<i>adjektiv, substantiv</i> (jfr tab. 3 s. 12)	
-/i'v/ -iv	<i>motiv, stativ</i>	<i>defensiv, detektiv, kediv, kursiv, offensiv, oliv, saliv</i>
-/kå'rd/	<i>ackord</i>	
-/maŋ'/; -mang	<i>arrangemang, möblemang</i>	<i>komplimang, momang</i>
-/men't/ -ment	<i>argument, departement, dokument, element, experiment, moment, temperament</i>	<i>cement, konsument</i> (jfr -ent, tab. 3 s. 13)
-/skap/ -skap (de flesta)	<i>budskap, landskap, medlemskap, mästerskap, redskap, sällskap</i>	<i>bekantskap, boskap, egenskap, gemenskap, klokskap, kunskap, vetenskap, vänskap, vackl. släktskap</i>
-/skå'p/; -skop	<i>mikroskop</i>	
-/te'k/; -tek	<i>apotek, bibliotek, diskotek</i>	
-/um/ -um	<i>album, faktum, futurum, gymnasium, museum, votum</i>	<i>brudgum, geranium, kaprifolium, krysanterium, opossum, samum, spilkum</i>
-/ån/ -on	<i>lingon</i>	<i>afton, bison, kanon</i> [ka'-], <i>mammon, morgon</i>

7. Annars är detta, tillsammans med namn på tyger, en ordgrupp som vacklar kraftigt i genus.

Importord ansluter sig gärna till sådana här fonologisk-morfologiska grupper i mottagarspråket. Enligt *Språkriktighetsboken* (2005 s. 104–105) är det t.o.m. olämpligt att ansluta exempelvis nya ord på *-a* (jfr tab. 3 s. 11) till något annat än utrum oavsett hur de ursprungligen bildats. Det ligger närmare till hands att behandla t.ex. *ciabatta*, *dharma*, *logga*, *paella*, *rekvisita*, *spirituosa* och *tortilla* som utrer snarare än neutrer. (Jfr dock grekiska importord på *-a*, s. 41.) Andra tydliga ordbildningsmönster som importord ofta ansluts till är de (i huvudsak) utrala ändelserna *-are*, *-er* och *-(n)ing*. Det gäller då främst engelska importord med motsvarande ändelser. Ord på *-er* antingen behåller sin ändelse i svenskan eller byter till *-are*: *bunker*, *entertainer*, *fender*, *pacemaker*, *partner*, *skanner*, *sprinter*, *streber*; *boxare*, *hackare*. Ord på *-ing* kan behålla samma form i svenskan: *brainstorming*, *briefing*, *franchising*, *gambling*, *leasing*, *petting*, eller anpassas efter svenska regler (med ett tillagt *n*): *coachning*, *dopning*, *dumpning*, *jogging*, *mobbning*, *tajmning*.

3.1.4. Semantisk och formell analogi

Andra tilldelningskriterier, som förefaller mindre statiska än de ovan behandlade, är vad jag kallar semantisk respektive formell analogi. I detta sammanhang använder jag dessa termer om ord med relaterade betydelser respektive liknande form och hur associationen mellan orden gör att det ena tar det andras genus. Semantisk analogi innebär sålunda att ett importord får genus efter en inhemsk synonym eller hyperonym, härafter benämnda semantiska motsvarigheter.⁸ Exempel på detta är de engelska importorden *jobb* och *meeting*, som i svenskan är neutrala efter synonymerna *arbete* respektive *möte*. Tilldelningen av *meeting* är särskilt intressant med tanke på att associationen här varit så stark att den t.o.m. trumfat ut den annars så stadiga formella regeln att ändelsen *-ing* ger utrum (se tab. 3 s. 12).

Formell analogi innebär att ett importord får genus efter en inhemsk homonym eller ett annat till formen liknande ord, härafter benämnda formella motsvarigheter. På så sätt anknyter det lite till de fonologiska kriterierna ovan (s. 9–17), som vi även ska se i undersökningen nedan.

8. »Rammeordseffekt» ('ramordseffekt') enligt GDS bd 2 s. 454–455. Jfr »semantic equivalence» i Kilarski 2004 s. 41–42.

Kilarski, som studerat genustilldelningen hos engelska importord i de skandinaviska språken (se avsnitt 3.4 nedan s. 23–26), tar som exempel på homonymer engelska *disk* 'skivminne', som fått genus efter svenska *disk* 'bordsskiva för betjäning av kunder', 'broskskiva' m.m. (fsv. 'tallrik; matbord; bord i rätten') (Kilarski 2004 s. 6, 42, 44), och engelska *back* 'försvarsspelare' (urspr. 'rygg; baksida; bakåt'), som fått genus efter svenska *bak* 'bakdel; ryggsida, baksida' (Kilarski 2003 s. 262). Som exemplen visar kan semantisk och formell analogi ibland flyta ihop. Detta gäller särskilt språk som delar samma ursprung och kulturarv och som därför har många besläktade ord, kognater, och importord från samma håll, i engelskans och svenskans fall från klassiska språk i synnerhet. Både *back/bak* och *disk* är gemensamma germanska ord med såväl liknande form som betydelse, det senare importerat från latinets *discus*, '(kast)skiva; tallrik'. När det gäller *disk* skulle det lika gärna kunna handla om ett betydelselån, d.v.s. att svenska *disk* fått ny eller utvidgad betydelse genom påverkan av engelskans *disk*. Gränsen mellan direktlån och betydelselån är ofta flytande. (Kilarski 2004 s. 42, 44)

En annan form av formell analogi, som inte innebär fullständig homonymi, är s.k. rimanalogi. Det innebär att ett importord får genus efter ett inhemskt rimord. Sådana rimassociationer är dock vanskliga att bedöma i händelse av flera möjliga rimord av olika genus, varför exempelvis Kilarski avstår från att undersöka detta. (Kilarski 2004 s. 43)

En annan vansklighet, särskilt gällande semantisk analogi, är att det i många fall saknas en synonym i mottagarspråket, vilket är helt naturligt då ordimport ofta hänger samman med import av nya, kulturella företeelser, som mottagarspråket saknar ord för, t.ex. *pizza*. När mottagarspråket däremot har liktydigt stoff, kan identifieringen med detta försvåras vid förekomsten av flera möjliga synonymer, särskilt om dessa har olika genus sinsemellan. (Kilarski 2004 s. 42)

3.1.5. Bevaringskriteriet

Detta är ett särskilt tilldelningskriterium som går ut på att ett importord helt enkelt behåller sitt ursprungliga genus, antingen från givarspråket eller ett eventuellt länk-

språk, som förmedlat ordet till det aktuella mottagarspråket. Det har traditionellt hävdats att sådan bevaring främst är aktuell vid lärda importord införda av bildade talare och att bevaringens omfattning beror på faktorer som graden av tvåspråkighet, det sociolingvistiska klimatet och den strukturella skillnaden språken emellan (Kilarski 2004 s. 51–52). Svenska exempel på bevaring är tyska *gebit* och *stilleben*, som behållit sina neutrala genus i svenskan.

Bevaringskriteriet anknyter ibland till formella tilldelningskriterier, t.ex. då latinska neutrer med ändelsen *-um* vanligen behåller sitt genus i svenskan (se. tab. 5 s. 16).

3.2. Importords genus enligt *Grammatik over det Danske Sprog*⁹

Danskan har i likhet med svenskan genus utrum och neutrum (*armen*, *benet*), och liksom i svenskan är cirka 75 % av alla substantiv utrala, resten neutrala. På grundval av de ojämna proportionerna genusen emellan uppställer GDS som huvudregel att ett substantiv är uttralt och behandlar således utrum som ett omarkerat genus, alltså det genus som inte märker ut sig och därför heller inte gör anspråk på beskrivning och förklaring.¹⁰ Det gör däremot neutrum med sina långt färre 25 %, och bland importord är andelen neutrer ännu mindre. Därför koncentrerar sig GDS helt på neutrala importord, för vilka den ställer upp fyra regler.

1. Vissa främmande ändelser förutbestämmer ord till ett visst genus. På så sätt leder suffixen *-(i)um*, *-tek* och *-ment* nästan undantagslöst till neutrum: *eksperimentarium* ('science center, vetenskapshus'), *delfinarium*, *faktum*, *visum*; *bibliotek*, *kartotek*, *diskotek*, *mediatek*; *signalement*, *establishment*, *reglement*, *understatement*¹¹.

9. GDS bd 2 § 5.2 s. 453–455.

10. Se vidare om det omstridda begreppet omarkerat genus (eng. *unmarked/default/productive gender*) och en diskussion därom i Kilarski 2004 s. 59–62.

11. *Den Danske Ordbog* (DDO, 2004–, [www](http://www.danishdictionary.com)) anger även ett mindre vanligt bruk av utrum. *Retskrivningsordbogen* (RO, 2012, [www](http://www.roskilde.dk)) anger båda genusen som likvärdiga varianter.

2. Ord som form- och betydelsemässigt kan identifieras med verbalsubstantiv som består av en verbstam utan suffix blir neutrer¹²: *fix* ('narkotikainjektion'), *look*, *scoop*, *stress*¹³, *job*, *flashback*, *design*¹⁴, *interview* o.s.v.
3. När ett importord, eller åtminstone dess sista komponent, lätt associeras till ett motsvarande danskt ord, får importordet samma genus som det danska. Därför neutrum i fall som *highlight* (et lys), *teamwork* (et værk), *meeting* (et møde), *fact* (et faktum), *party* (et parti), *berufsverbot* (et forbud).
4. En s.k. ramordseffekt (da. *rammeordseffekt*) gör att importord tar genus efter en dansk synonym eller hyperonym. På så sätt blir det neutrum i ord som *slogan* (et motto, et valgsprog), *bat* (et boldtræ), *trawl*¹⁵ (et net), *dress* (et sæt tøj 'kostym'), *cue* (et stikord), *band* (et orkester), *pokerface* (et ansigt), *cover* (et omslag), *sjal* (et tørklæde 'halsduk'), *faux pas* (et fejltrin 'felsteg').

Det är förmodligen också denna ramordseffekt som i många fall leder till genusskifte i danska ord, däribland etablerade importord. På så sätt har det ursprungligen neutrala *blyant* blivit uttralt efter *en pen* och de ursprungligen uttrala *cirkus*, *klimaks*¹⁶, *domæne* och *kopi*¹⁷ blivit neutrala efter *et teater*, *et højdepunkt*, *et område* respektive *et aftryk*.

3.3. Importords genus enligt *Norsk referansegrammatikk*¹⁸

Till skillnad från danskan och svenskan har norskan förutom neutrum genus maskulinum och femininum. Dessutom finns det två former av norska: bokmål, som

12. I danska är det huvudregel att denna typ av substantiv är neutrer: *løb* ('lopp'), *håb* ('hopp'), *råb* ('rop'), *dyk*, *træk* ('drag'), *kys* ('kyss'), *slag*, *fløjt* ('vissling') o.s.v. Se GDS bd 2, § 5.2.a, s. 454. Jfr även avsnitt 3.1.2.3 ovan s. 8.

13. DDO och RO anger utrum och neutrum som likvärdiga.

14. RO anger utrum och neutrum som likvärdiga.

15. RO anger utrum och neutrum som likvärdiga.

16. RO anger utrum och neutrum som likvärdiga.

17. DDO och RO anger endast utrum. *Ordbog over det Danske Sprog* (1918–2005, www) anger båda genusen men markerar att neutrum numera är obrukligt. Ordet utgör således ett något förbryllande genusexempel i GDS.

18. NRG s. 158–159.

historiskt sett är ett förnorskat slags danska, och nynorska, som bygger på norska dialekter.

Äldre bokmål hade liksom danskan bara två genus: *en stol*, *en hylle* (utrum), *et bord* (neutrum); *stolen*, *hyllen*, *bordet*. Men i anslutning till nynorskan har även ett tregenussystem införts vid sidan av tvågenussystemet: *en stol* (maskulinum), *ei hylle* (femininum), *et bord* (neutrum); *stolen*, *hylla*, *bordet*. Nynorskan har enbart tregenussystem: *ein stol*, *ei hylle*, *eit bord*; *stolen*, *hylla*, *bordet*.

NRG framhåller att genus ofta fäster sig sent hos importord och att flera samverkande faktorer kan inverka på genusvalet. Den redogör dock för två övergripande principer som följs av olika exempel.

3.3.1. Bevaringskriteriet

Ord importerade från eller via andra genuspråk kan behålla samma genus som i givar- eller förmedlarspråket:

- a) Ord importerade direkt från andra tregenusspråk kan få samma genus i norska om det passar in i språksystemet, t.ex. de latinska *prolog* (m.), *historie* (f.) och *museum* (n.) samt de tyska *skai* (m., 'läderimitation'), *frue* (f.) och *gevær* (n.).
- b) Även ord som importerats från tvågenusspråk kan behålla samma genus i norska, som de franska *balkong* (m.) och *kuvøse* (f.).
- c) Många importord har kommit in via danskan, som har utrum och neutrum. Många ord med ursprungligen feminint genus har blivit utrala i danska och har då i norska ofta fått maskulint genus (i bokmål eventuellt utrum som i danskan), t.ex. *visitas* ('visitation', av lat. *visitatio* f.), *substans* (av lat. *substantia* f.), *intrige* (av fr. *intrigue* f.) samt ord på *-ett*, *-sjon*, och *-ur* som *asjett* (av fr. *assiette* f.), *nasjon* (av lat. *natio* f.), och *figur* (av lat. *figura* f.). Andra har fått neutralt genus efter danskt eller tyskt mönster, t.ex. *departement* (av fr. *departement* m.), *humør* (av fr. *humeur* f.), *kompani* (av fr. *compagnie* f.) och *portrett* (av fr. *portrait* m.).

3.3.2. Formella och semantiska kriterier

Ord importerade från språk utan grammatiskt genus kan få genus efter inhemska ord med liknande form eller betydelse.

- a) Engelska ord på *-er* som betecknar personer får maskulint genus i analogi med inhemska personbeteckningar på *-er* (bokmål) eller *-ar* (nynorska): *entertainer/-ar*, *partner/-ar*, *sprinter/-ar*, *bokser/-ar* (jfr *baker/-ar*, *lærer/-ar* m.fl.). Motsvarande sker också hos många redskapsnamn på *-ar* eller *-er*, t.ex. *radar*, *fender*, *laser*, *lighter* ('cigarettändare'), *miksmaster* ('matlagningsmixer'), *pacemaker*, *skanner/-ar*.
- b) Verbalsubstantiv på *-ing* följer motsvarande inhemska ord avledda med *-ing* och får därmed som regel feminint genus: *briefing* (av eng. *briefing* 'kortfattad information'), *doping*, *gambling*, *mobbing*, *rafting* ('forsränning').
- c) Ett ord som engelska *pantry*, som på norska också skrivs *penteri*, är neutrum i analogi med andra substantiv på *-eri*.
- d) Sammansatta ord kan få genus efter motsvarande existerande efterled i norska: *weekend* och *carport* efter maskulinerna *ende* och *port*, *plattform* efter femininet *form* och *jetsett* efter neutret *sett*. Men ord som *backhand* och *forehand* är maskulina trots sina feminina efterled.
- e) Många enstaviga ord från engelskan har samma form som verbstammar och får gärna maskulint genus som motsvarande inhemska ord med samma form, t.ex. *bløff*, *farm*, *film*, *jobb*, *sjekk*, *streik*, *test*, *trål*, *tøtsj* ('touch'). Några får också neutralt genus, som t.ex. *rush*, *show*, *sjokk*, *stress*. Också många andra enstaviga ord, som inte är bildade till verb, är maskulina, t.ex. *biff*, *gjeng*, *goal*, *klubb*, *trend*, *truck*, *soul*. Andra sådana är också neutrala, som t.ex. *draft*¹⁹ ('sjökort', jfr no. *kart* 'karta' n.), *pledd* ('pläd', jfr no. *teppe* 'täcke' n.), *team* (jfr no. *lag* n.) och *triks/trikk* (jfr no. *knep* n.).

19. Kan även vara feminint enligt *Nynorskordboka* (2012–, [www](http://www.nynorskordboka.no)).

3.4. Genustilldelning hos engelska importord i svenskan

Kilarski (2003 & 2004) har undersökt genustilldelningen hos engelska importord i danska, norska (bokmål) och svenska. I det följande redogör jag för de resultat som redovisas i Kilarski 2004 gällande svenskan.

Utifrån semantiska, fonologiska och morfologiska genuskriterier har Kilarski datatekniskt analyserat en korpus bestående av 2 140 engelska importord i svenskan. Orden är huvudsakligen importerade under efterkrigstiden och hämtade ur Bo Selténs *Ny svensk engelsk ordbok* (1993), SAOL 12 (1998) och *Nationalencyklopedins ordbok* (1999, cd-romversion).

I sin analys av semantiska kriterier använder Kilarski sig av fem motsatspar: animat–inanimat, personlig–icke-personlig (mänsklig–animal), räknebar–icke-räknebar, kollektiv–icke-kollektiv, konkret–abstrakt. Han beaktar även i viss mån olika betydelsefält, trots att sådana ofta är underrepresenterade, är svåra att påvisa och utesluter många substantiv från klassificering. Utöver detta undersöker han semantisk analogi (eller ekvivalens) genom att titta på inhemska synonymer till importorden.

Inom det formella genustilldelningssystemet analyserar Kilarski samma kriterier som genomgått ovan. Fonologiskt undersöker han inledande och avslutande ljudsekvenser, deras storlek (antal ljud) samt stavelsers antal och struktur. Formell analogi prövar han genom att titta på inhemska homonymer till importorden. Morfologiskt undersöker han flertalsböjning (trots att han enbart ser detta som ett indirekt genuskriterium), avledning och sammansättning. Inom avledning analyserar han, utöver det som genomgått ovan, förkortningar och verbavledda enstavningar med tillfogat adverb, typ *take-off*. Resultaten för detta redogör jag dock inte för nedan, då dessa typer av ord är obefintliga och ovidkommande för mitt eget undersökningsmaterial. Någon närmare presentation av resultaten angående flertalsböjning lämnar jag också därhän av tidigare angiven anledning (se avsnitt 3.1.2.1 s. 7–8).

Genom en kvantitativ analys redogör Kilarski för fördelningen av de enskilda genusen och tilldelningsreglerna, och genom en följande diskriminantanalys bestämmer han graden av regelbundenhet i genustilldelningen och tilldelningskriteriernas relativa medverkan. Den kvantitativa analysen säger att utrum är överrepresenterat

bland importorden i jämförelse med det inhemska ordförrådet (89,8 % av de importord som tilldelats ett enda genus, jämfört med ca 75 % i det inhemska ordförrådet). Detta bekräftas även av diskriminantanalysen, som visar att neutrala ord har färre typiska drag.

Övergripande resultat av diskriminantanalysen är ett större samband mellan genus och morfologiska kriterier, särskilt flertalsböjning, som visar sig ha den största diskriminerande förmågan. (Det bör dock återigen påminnas om att flertalsböjning här endast ses som ett indirekt genuskriterium.) Andra formella kriterier som avledning och fonologiska variabler visar sig vara svagare genusindikatorer. Även förekomsten av och genus hos inhemska motsvarigheter samt vissa semantiska kriterier har mindre inverkan. Diskriminantanalysen visar också andelen korrekt klassificerade ord, vilket tyder på endast en delvis regelbundenhet i genustilldelningen, i svenskans fall 66,2 %. Om man i beräkningen bortser från de ord som inte tilldelats något genus blir andelen större, 85,6 %, vilket tyder på en förhållandevis hög grad av regelbundenhet i genustilldelningen.

3.4.1. Semantiska kriterier

Det finns en klar tendens till utrum bland animater (95,6 % [306] av 320 genustilldelade ord) och personbeteckningar (94,9 % [240] av 253 tilldelade). En liknande tendens kan ses i andra grupper, särskilt bland konkreta (87,6 % [891] av 1 017 td.), räknebara ord (88,1 % [1 023] av 1 161 td.) och icke-kollektiver (87,3 % [1 400] av 1 603 td.).

Följande grupperingar av neutrer kan urskiljas: icke-räknebara konkreta (ämnesnamn, 14,5 % n., 69,1 % u., 16,4 % [27 st.] vackl.) och kollektiver (48,1 % [13] av 27 td.). Liksom bland inhemska substantiv är neutrum även utmärkande för vissa betydelsefält som platser, byggnader och ljud (*motell, city, center, college; nojs, riff*).

Ord med en neutral inhemsk synonym (181 av 575) blir med större sannolikhet utrala (53,6 % [82] av 153 td.).

3.4.2. Fonologiska kriterier

De flesta av analyserade konsonantsekvenser verkar tilldelas utrum, särskilt i svenskan, där det inledande /fr/- (8 st.) samt de två avslutande -/ft/ (4 st.) och -/nt/ (11 st., ej *-ment*) endast uppträder i utrer. Resultaten måste dock tolkas med försiktighet, då de flesta sekvenser är underrepresenterade. Storleken på de inledande och avslutande sekvenserna verkar inte ha någon betydelse för genustilldelningen.

Medan tidigare studier har talat för ett samband mellan neutrum och enstaviga ord (se avsnitt 3.1.2.3 ovan s. 8), visar Kilarski tvärtemot en tämligen direkt tilldelning av utrum hos engelska enstavingar i svenskan (81,9 % [294] av 359 td.). Likformiga samband råder mellan genus och olika typer av enstavingars uppbyggnad. En större andel utrer har bara hittats bland enstavingar med lång mellanvokal i svenskan (91,8 % [56] av 61 td.)

Ord med en neutral inhemsk homonym (26 av 77) blir, liksom ord med inhemsk synonym ovan, med större sannolikhet utrala (59,1 % [13] av 22 td.).

3.4.3. Morfologiska kriterier

Kilarskis analys av utvalda avledningsändelser visar en påtaglig tendens till utrum, särskilt bland mer produktiva ändelser som *-er* och *-(at)or* (100 % av 201 td.), *-ing* (96,7 % [87] av 90 td.) och *-ie/-y/-ey/-ee* (100 % av 45 td.). Neutrala ändelser är typiskt nog mindre produktiva såsom *-ery* (100 % av 3 td.), *-um* (100 % av 7 td.), *-ment* (75 % [3] av 4 td.) och *-ship* (100% av 1 td.). Avledningsändelsers genustilldelning visar sig över lag vara mycket stabil, då vacklan inte överskrider 1,6 %.

Verbavledda enstavingar visar till skillnad från det inhemska ordförrådet (se ovan s. 8) ett större samband med utrum (71,8 % [61] av 85 td.)

Sammansättningsars huvudled framträder som tydliga tecken på genus. De gör det dock i skiftande grad beroende på vilket genus de har: utrer verkar mer troliga att associeras med sammansättningar av samma genus (96,9 % [94] av 97 td.) än neutrer (84,6 % [11] av 13 td.).

3.4.4. Kilarskis slutsats

Kilarskis jämförelse mellan genusfördelningen och utvalda tilldelningsreglers status i det inhemska respektive importerade ordförrådet visar i det senare en markerad svängning mot utrum och en förstärkt ställning hos tilldelningsreglerna förknippade med detta genus. Han tror att de utrala tilldelningsreglernas allt starkare ställning på sikt kommer att leda till en utvidgning av utrum, på bekostnad av neutrum, vars regler blir allt svagare. Denna utveckling uppfattar han slutligen som en pågående omtolkning av genusmotsättningar i språket.

4. Material och metod

Jag ämnar i det följande göra en kvalitativ undersökning av ett material bestående av 25 ord som importerats eller fått ökad användning mellan ca 1982–2008. Då den engelska importen varit och alltjämt är helt övervägande alltsedan mitten av 1900-talet och det därför redan gjorts en del forskning om den (t.ex. Kilarski 2003 & 2004), består mitt material enbart av ord från andra språk. (Det utesluter dock inte att några av dem kommit in i svenskan via engelskan.) Språken som försett mig med material är arabiska, franska, italienska, japanska och kinesiska. Det är också dessa språk näst efter engelskan som på senare tid försett svenskan med flest importord (direktlån) som kodifierats i svenska ordlistor och ordböcker. I mitt material har de bidragit med fem ord vardera, som jag hämtat ur Språkrådets årligen sammanställda nyordslistor (här förk. *nyol.* följt av årtal) samt den av Språkrådet utgivna *Nyordsboken* (2000, här förk. *Nyob.*). Andra viktiga källor har varit de senaste upplagorna av *Svenska Akademiens ordlista* (SAOL 12–14: 1998, 2006, 2015), *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien* (SO, 2009) och *Nationalencyklopedins ordbok* (NEO, 1995–96, [www](http://www.ned.se)).

Ett naturligt kriterium vid materialinsamlingen har varit att importorden ska ha tilldelats genus, vilket i källorna ovan manifesteras i angivna böjningsändelser, fram-

för allt den i bestämt ental (*-n* eller *-t*). Ett annat övergripande mål har varit att samla in ett så färskt material som möjligt med nyast möjliga importord.

Nedan följer en uppställning över materialet, där jag förutom orden och deras svenska genus anger eventuellt ursprungligt genus, svensk kodifierad böjningsändelse i en- och flertal, årtal för första belägg eller ökad användning i svenskan samt i vilka av ovanstående källor orden finns.²⁰ Böjningsangivelser inom parentes står inte med i SAOL utan är hämtade från någon av de övriga källorna.

20. Jag tackar Pernilla Myrne, doktor i arabiska och lektor på Institutionen för språk och litteraturer vid Göteborgs universitet, för informationen om de arabiska ordens genus.

Tabell 6. Undersökningsmaterialet

Språk	Ord	Genus	Första belägg/Ökad användning	Källor
Arab.	m. <i>burka</i> -n, -or	UTRUM	1996	SAOL 13–14, SO
	m. <i>fatwa</i> -n, -or	UTRUM	1993	Nyob., SAOL 13–14
	f. <i>intifada</i> -n, -or	UTRUM	1988	Nyob., SAOL 13–14
	m. <i>jihad</i> oböjl.; ett el. en	N./U. ²¹	1982	Nyob., SAOL 13–14
	m. <i>kat</i> , äv. <i>khat</i> -en	UTRUM	1989	Nyob., SAOL 13–14
Fr.	f. <i>brioche</i> -n -er	UTRUM	1990 (via eng.)	SAOL 13–14, NEO
	f. <i>charrette</i> -n -r	UTRUM	1996 (via eng.)	Nyob.
	m. <i>entourage</i> -t (pl. =) ²²	NEUTRUM	1993	Nyol. -07, SAOL 14
	m. <i>sommelier</i> -en -er	UTRUM	1990	Nyob., SAOL 13–14
	m. <i>triage</i> -n	UTRUM	2001 (via eng.)	Nyol. -06, SAOL 14
It.	m./f. <i>barista</i> -n -or	UTRUM	1996 ²³	Nyol. -07, SAOL 14
	m. <i>bimbo</i> -n -r	UTRUM	1990 (via eng.)	Nyob., SAOL 12–14
	f. <i>ciabatta</i> -n -or	UTRUM	1995	Nyob., SAOL 13–14
	m. <i>pesto</i> -n	UTRUM	1990	Nyob., SAOL 13–14
	f. <i>rucola</i> -n	UTRUM	1993	Nyob., SAOL 13–14
Jap.	<i>anime</i> -n (-r)	UTRUM	1994	Nyol. -03, SAOL 13–14
	<i>emoji</i> -n -er	UTRUM	2008 (via eng.)	Nyol. -12, SAOL 14
	<i>manga</i> -n; pl. = (-or)	UTRUM	1993 ²⁵	Nyol. -03, SAOL 13–14
	<i>sudoku</i> -t, äv. -n; pl. -n, äv. -r	N., äv. U. ²⁴	2005	Nyol. -05, SAOL 13–14
	<i>tamagotchi</i> -n, -er	UTRUM	1997	Nyob., NEO
Kin.	<i>falungong</i> -en	UTRUM	1999	Nyob., SAOL 13–14
	<i>litchi</i> -n -er	UTRUM	1991 ²⁶ (via eng.)	Nyob.
	<i>qigong</i> -en	UTRUM	1992	Nyob., SAOL 13–14
	<i>taiji</i> el. <i>tai chi</i> -n	UTRUM	1989	Nyob., SAOL 13–14
	<i>wok</i> -en -ar	UTRUM	1982 (via eng.)	Nyob., SAOL 12–14

Redan vid en första anblick av materialet slås man av det utrala genusets fullkomliga övermakt. Endast ett av dessa ord, *entourage*, är helt och hållet neutrum. Två av de övriga, *jihad* och *sudoku*, vacklar. Även om materialmängden är relativt liten tycks

21. Snedstreck betyder att de båda genusformerna är helt likvärdiga.

22. Flertalsangivelsen är hämtad från en av Svenska Akademien sammanställd nyordslista mellan upplagorna 13 och 14 av SAOL. Listan fanns tillgänglig på deras hemsida fram till utgivningen av SAOL 14, där flertalsformen av *entourage* inte är angiven.

23. Enligt 2007 års nyordslista i *Språktidningen* (Lindgren 2008) är första belägg från 1997. Enligt SO är första belägg från 2001.

24. Detta betyder att neutrum är det rekommenderade genuset men att det även förekommer ett utralt sidobruk.

25. Enligt SO är ordet belagt i svenskan sedan 1987.

26. Enligt NEO är ordet belagt i svenskan redan 1911.

Kilarskis hypotes om en pågående utvidgning av genus utrum inte helt fjärran (se avsnitt 3.4.4 ovan s. 26) .

Jag kommer att titta närmre på ordens semantiska, fonologiska och morfologiska egenskaper och utifrån teorikapitlet ovan söka samband mellan dessa egenskaper och ordens tilldelade genus. Jag kommer också att jämföra mina iakttagelser med Kilarskis resultat gällande engelska importord i svenskan (se ovan s. 23–26) och se om de tendenser han skönjer i sitt mer omfattande material även återspeglas i mitt mindre material av icke-engelska importord. Till sist kommer jag att jämföra undersökningsordens svenska genus med deras danska och norska, i den mån de finns kodifierade i danska och norska ordböcker. De ordböcker jag använt mig av är för danskan *Den Danske Ordbog* (DDO, 2004–, [www](http://www.danishdictionary.com)) och *Retskrivningsordbogen* (RO, 2012, [www](http://www.retskrivningsordbogen.dk)) samt för norskan *Bokmålsordboka* (2005, [www](http://www.bokmaalsordboka.no)), *Nynorskordboka* (2012–, [www](http://www.nynorskordboka.no)) och *Det Norske Akademis Store Ordbok* (NAOB, 2014–, [www](http://www.naob.no)).

I analysen av ordens semantiska egenskaper använder jag mig av samma motsatspar som Kilarski, nämligen animat–inanimat, mänsklig–icke-mänsklig, konkret–abstrakt, räknebar–icke-räknebar samt kollektiv–icke-kollektiv (se s. 23). Jag undersöker även semantisk analogi genom att jämföra orden med inhemska motsvarigheter, som jag huvudsakligen hittat i databasen *Synonymer.se* (2005–, [www](http://www.synonymer.se), baserad på *Bonniers synonymordbok* [Walter 2008]), och i SAOL 14:s betydelsedefinitioner.

I analysen av fonologiska och morfologiska egenskaper jämför jag materialet med de ordavslutande ljudkombinationer och avledningsändelser som tas upp i tabellerna 3–5 ovan (s. 11–16) samt med formellt liknande ord jag hittat i *Norstedts svenska baklängesordbok* (Allén & Sjögren 2007).

5. Resultat

Denna resultatredovisning är uppdelad i fyra delar. Den första består av en semantisk analys, den andra av en formell (fonologisk-morfologisk) analys. I den tredje delen gör jag en utvikning om bevaringskriteriet, som trots sin lilla koppling till formella

kriterier ändå inte kan anses ha full hemortsrätt bland vare sig dem eller de semantiska. I den sista, fjärde delen jämför jag ordens svenska genus med de övriga skandinaviska språkens.

5.1. Semantisk analys

Före en semantisk analys kan det vara på sin plats att vara klar över analysobjektens betydelser. Därför har jag gjort en uppställning över detta i nedanstående tabell. Betydelsedefinitionerna är huvudsakligen hämtade ur SAOL 14, som egentligen inte är en definitionsordbok men vars ordförklaringar just därför är mycket koncisa och lätthanterliga. I enstaka fall är definitioner även hämtade från *Bonniers svenska ordbok* (BSO, Sjögren, Györki & Malmström 2010), NEO och *Nyordsboken* (2000).

Tabell 7. Undersökningsordens betydelser

Ord	Betydelse
<i>burka</i>	heltäckande (muslimsk) kvinnodräkt
<i>fatwa</i>	utlåtande av religiös auktoritet om islamisk rätt; dödsdom (bildl.)
<i>intifada</i>	palestinskt uppror mot Israel
<i>jihad</i>	islams kamp
<i>kat</i>	(drog av) en växt
<i>brioche</i>	liten (fransk) bulle av vetedeg
<i>charrette</i>	samråd mellan alla berörda parter vid planering av nybyggnad
<i>entourage</i>	(uppvaktande) grupp kring viktig person
<i>sommelier</i>	vinkypare
<i>triage</i>	process för att sortera och prioritera patienter
<i>barista</i>	bartender som arbetar med tillredning av kaffe och kaffedrinkar
<i>bimbo</i>	ung, söt kvinna vars utseende är mer intressant än hennes begåvning
<i>ciabatta</i>	ett italienskt bröd
<i>pesto</i>	en (italiensk) sås med bl.a. basilika och pinjenötter
<i>rucola</i>	rucolasallad
<i>anime</i>	en typ av japansk tecknad film
<i>emoji</i>	känsloikon
<i>manga</i>	en typ av japanska tecknade serier
<i>sudoku</i>	ett japanskt sifferpussel
<i>tamagotchi</i>	en liten elektronisk leksak som fungerar som ett kramdjur som måste skötas om som en levande varelse
<i>falungong</i>	en kinesisk meditationsrörelse
<i>litchi</i>	exotisk frukt med brunt, knotttrigt skal och vitt fruktkött
<i>qigong</i>	en kinesisk metod för aktiv avspänning
<i>taiji</i>	en kinesisk kroppsövning
<i>wok</i>	stekpanna med höga sidor för snabb uppfrysning av mat

Om man utifrån dessa betydelser analyserar orden efter de semantiska egenskaperna animat, mänsklig, konkret, räknebar och kollektiv kan det se ut som i nedanstående tabell. Plus- och minustecknen anger positiv och negativ förekomst av respektive egenskap. Minustecknen står alltså för inanimat, icke-mänsklig, abstrakt, icke-räknebar eller icke-kollektiv.

Tabell 8. Undersökningsordens semantiska egenskaper

Ord	Anim.	Mänsk.	Konkr.	Räkn.	Koll.	Genus
<i>burka</i>	–	–	+	+	–	utrum
<i>fatwa</i>	–	–	–	+	–	utrum
<i>intifada</i>	–	–	–	+	–	utrum
<i>jihad</i>	–	–	–	–	–	n./u.
<i>kat</i>	–	–	+	–	–	utrum
<i>brioche</i>	–	–	+	+	–	utrum
<i>charrette</i>	–	–	–	+	–	utrum
<i>entourage</i>	+	+	+	+	+	neutrum
<i>sommelier</i>	+	+	+	+	–	utrum
<i>triage</i>	–	–	–	–	–	utrum
<i>barista</i>	+	+	+	+	–	utrum
<i>bimbo</i>	+	+	+	+	–	utrum
<i>ciabatta</i>	–	–	+	+	–	utrum
<i>pesto</i>	–	–	+	–	–	utrum
<i>rucola</i>	–	–	+	–	–	utrum
<i>anime</i>	–	–	+	+	–	utrum
<i>emoji</i>	–	–	+	+	–	utrum
<i>manga</i>	–	–	+	+	–	utrum
<i>sudoku</i>	–	–	+	+	–	n., äv. u.
<i>tamagotchi</i>	–/(+)	–	+	+	–	utrum
<i>falungong</i>	–	–	–	–	–	utrum
<i>litchi</i>	–	–	+	+	–	utrum
<i>qigong</i>	–	–	–	–	–	utrum
<i>taiji</i>	–	–	–	–	–	utrum
<i>wok</i>	–	–	+	+	–	utrum

Gränserna mellan konkret, abstrakt, räknebar och icke-räknebar är inte helt skarpa. Ord kan ha olika betydelser beroende på hur man använder dem. Därför skulle ovanstående tabell säkert kunna se annorlunda ut. Jag är medveten om att exempelvis födobeteckningar, såsom *brioche*, *ciabatta* och *litchi*, kan användas såväl om den individuella, räknebara 'bullen', 'limpan' och 'frukten' som om ospecificerade, icke-räknebara massor av desamma: *Jag har ätit mycket brioche/ciabatta/litchi*. Detta gäller även beteckningar för kulturella konsumtionsvaror såsom *anime*, *manga* och *sudoku*: *Jag har sett/läst/löst mycket anime/manga/sudoku*. I tabellen ovan syns dock inte detta. Jag har helt enkelt markerat positivt värde (+) hos de ord som över huvud taget kan ha räknebar betydelse, vilket i detta fall inte helt överraskande sammanfaller med de ord som har en flertalsform.

Det parentesomgivna plustecknet i animationskolumnen vid *tamagotchi* pekar på ett specialfall. Föremålet som ordet betecknar är i sig livlöst (inanimat, därav minus-tecknet); samtidigt simulerar det ett levande husdjur med behov av mat, lek och omsorg. Eftersom denna virtuella animation skulle kunna ha inverkan på ordets semantiska genus, har jag parentetiskt markerat ett positivt animat värde.

Om man jämför med resultaten av Kilarskis semantiska analys (se ovan s. 24) är det inget som direkt utmärker sig. Alla animater, som i detta fall även råkar vara mänskliga (utom möjligen *tamagotchi*, som heller inte är en egentlig animat) är utrala utom *entourage*. Detsamma gäller för de konkreta och räknebara substantiven, där *entourage* än en gång är undantag, tillsammans med vacklande *sudoku*. Likadant är det bland icke-kollektiven, där *sudoku* kvarstår som vacklande undantag tillsammans med vacklande *jihad*. Den enda kollektiven bland orden är *entourage*, och där har vi kanske en semantisk förklaring till att den avviker med sitt neutrala genus i de övriga kategorierna. Kollektiver är nämligen en av två grupper som Kilarski uppmärksammat en betydande del neutrer i (se äv. tab. 2 s. 7). Den andra gruppen är konkreta, icke-räknebara ord (ämnesnamn, se tab. 2), men dessa kriterier verkar inte ha haft någon verkan på mitt material, då såväl *kat* som *pesto* och *rucola* är utrala.

5.1.1. Semantisk analogi

För att kunna jämföra materialordens genus med inhemska motsvarigheter i svenskan har jag använt mig av databasen *Synonymer.se*.²⁷ När liktydigt stoff inte stått att finna där har jag hämtat ord från definitioner i främst SAOL 14 men även från BSO, NEO och *Nyordsboken* (2000) samt *Nationalencyklopedin* (NE, 2000–, www). Resultatet redovisas i nedanstående tabell.

27. I mina egna analyser inbegriper »inhemsk» även tidigare importerade ord. De importord som utgör mitt material kommer alltså att jämföras med importord av äldre datum, som kan anses som mer införlivade i svenskan.

Tabell 9. Undersökningsordens semantiska motsvarigheter i svenskan

Ord	Synonymer/Hyperonymer	
	UTRUM	NEUTRUM
<i>burka</i> (u.)	ansiktsslöja, slöja	
<i>fatwa</i> (u.)	dödsdom (bildl.)	utlåtande
<i>intifada</i> (u.)		uppror
<i>jihad</i> (n./u.)	islams kamp	islams heliga krig
<i>kat</i> (u.)	drog; växt, buske	narkotikum
<i>brioche</i> (u.)	vetebulle	festbröd
<i>charrette</i> (u.)	workshop	samråd
<i>entourage</i> (n.)	eskort, uppvaktning	följe
<i>sommelier</i> (u.)	servitör, vinkypare	
<i>triage</i> (u.)	bedömning, prioritering, sortering	
<i>barista</i> (u.)	kaffebartender	
<i>bimbo</i> (u.)	tjej, donna, brud; fjolla	våp
<i>ciabatta</i> (u.)		bröd
<i>pesto</i> (u.)	sås, röra	
<i>rucola</i> (u.)	sallad	
<i>anime</i> (u.)	film	
<i>emoji</i> (u.)	emotikon ²⁸ , humörsymbol, känslöikon, smiley	
<i>manga</i> (u.)	serie	
<i>sudoku</i> (n., äv. u.)	sifferfläta	sifferpussel
<i>tamagotchi</i> (u.)	leksaker	husdjur
<i>falungong</i> (u.)	kinesisk meditationsrörelse, qigongmetod	
<i>litchi</i> (u.)	frukt	
<i>qigong</i> (u.)	kinesisk hälsogymnastik, rörelsemeditation	
<i>taiji</i> (u.)	kinesisk kroppsövning	
<i>wok</i> (u.)	kinesisk stekpanna, stekgryta, wokpanna	

Som påpekades ovan (s. 18) är det vanskligt att undersöka semantisk analogi vid förekomsten av flera synonymer med olika genus. I tabellen finns flera exempel på det, nämligen de inhemska motsvarigheterna till *bimbo*, *brioche*, *charrette*, *entourage*, *fatwa*, *jihad*, *kat*, *sudoku* och *tamagotchi*. Eftersom *jihad* och *sudoku* vacklar i sig får man se deras utfall som plus minus noll. Hos de andra är det dock tydligt att de utrala motsvarigheterna vinner överlägset över de neutrala, förutom vid *entourage*, där den neutrala motsvarigheten vinner över de två utrala. De ord som endast

28. Detta ords genus är något förbryllande, då övriga ord med ändelsen *-ikon* förefaller vara alltigenom neutra i svenskan. Jfr exv. *akrostikon*, *balloptikon*, *distikon*, *lexikon*, *panoptikon*, *patronymikon*, *psalmodikon*, *skioptikon*. Till skillnad från dessa kan dock *emotikon* alternativt uttalas med betoning på sista stavelsen [emotikå'n], vilket stämmer mer överens med dess utrala genus (jfr tab. 3 s. 13).

har en neutral motsvarighet, *ciabatta* och *intifada*, är båda utrala. Dessa resultat får sålunda anses ligga i linje med Kilarskis iakttagelse att importord med en neutral synonym hellre tar uttralt genus (se ovan s. 24).

5.2. Fonologisk-morfologisk analys

Till skillnad från den semantiska analysen ovan, där ordens semantiska egenskaper respektive svenska motsvarigheter redovisades var för sig, slår denna fonologisk-morfologiska analys samman ordens formella egenskaper och svenska motsvarigheter. Om orden har någon av de genusstyrda ändelser som redovisats i tabellerna 3–5 ovan (s. 11–16), anges detta i kolumnen längst till vänster i tabell 10 nedan. I kolumnerna längst till höger anges likljudande ord, som huvudsakligen hittats i *Norstedts svenska baklängesordbok*. I baklängesordböcker är orden sorterade alfabetiskt efter ordens slut i stället för deras början, varvid ord med samma eller likartade slut står intill varandra. En sådan ordbok är därför ett gott hjälpmedel när man ska titta på ord med samma eller liknande fonologiska eller morfologiska uppbyggnad. Ur fonologisk synpunkt kan dock en nackdel vara ordbokens strikt grafematiska sammanställning, som gör att man kan missa likljudande ord som stavas annorlunda. Detta problem bortser jag dock från i min undersökning.

I urvalet av likljudande ord har största möjliga fonologiska överensstämmelse varit ledande, med hänsyn till såväl ljudsekvenser och stavelseantal som betoning. Redan nu kan dock med någorlunda säkerhet sägas att endast ett av mina undersökningsord har en fullständig homonym i svenskan: *kat*–*katt* (markerad med fetstil i tabellen nedan, se även mer om uttalet av *kat* i fotnot 30, s. 38). När det gäller de övriga finns det så vitt jag vet inga inhemska substantiv som redan stavas eller uttalas exakt likadant som dem. Därför kommer jag i min analys av formell analogi att tolka ’likljudande’ tämligen brett. De närmst likljudande orden jag hittat är rena rimord såsom *bimbo*–*limbo*, *burka*–*gurka*, *charrette*–*barett* och *manga*–*tanga*, vilket aktualiserar begreppet rimanalogi, som togs upp ovan (s. 18).

Ibland har de formella motsvarigheterna bara den sista bokstaven eller ljudet gemensamt med det aktuella undersökningsordet, t.ex. motsvarigheterna till *emoji*,

litchi och *tamagotchi*. Detta slutljud (-i) utgör likväl en relativt vanlig ändelse och förekommer ofta i andra, äldre importord, inte minst engelska sådana som slutar på -ee, -ey, -ie och -y. De ovannämnda asiatiska importorden bör därför jämföras med andra ord med detta slutljud i svenskan. Ändelserna -ey och -y kan oftast uttalas med i-ljud som i engelskan men verkar hellre uttalas med y-ljud i svenskan. Trots detta tar jag upp dem i tabellen nedan, eftersom jag i likhet med Kilarski (2004) behandlar alla dessa engelska ändelser som varianter av samma morfem (allomorfer).

I vissa fall utgör motsvarigheterna halvrimer som i *fatwa–malva* och *litchi–dixie*. Sådana, i huvudsak vokaliska, assonanser är understrukna i tabellen nedan för att skilja dessa från mer avlägsna motsvarigheter som i *fatwa–elva* och *litchie–yankee*, där endast betoningen och de avslutande ljuden är gemensamma.

Vad gäller stavelseantal har motsvarigheter med samma antal stavelser som undersökningsorden eftersträfvats. Då det funnits motsvarigheter med annat antal stavelser men som likafullt överensstämmt fonologiskt med en betydande del av undersökningsorden, har även dessa angetts. Detta leder ibland till att motsvarigheter med samma stavelseantal överensstämmer sämre fonologiskt än motsvarigheter med annat stavelseantal. Jämför t.ex. *barista–canasta* och *barista–brista* (s. 'spricka').

Vad slutligen gäller betoning har alla motsvarigheter som tagits med samma betoning som undersökningsorden. Tabellens uttalsangivelser är huvudsakligen hämtade ur SAOL 14, i enstaka fall från NEO och *Nyordsboken* (2000), men återgivna med SAOL:s enklare ljudskrift.

Till orden *anime* och *jihad* har jag inte hittat några formella motsvarigheter, i alla fall inte sådana som stavas på liknande sätt. Däremot finns säkert ord i svenskan med samma stavelseantal och betoning samt med liknande ljudstruktur. Dessa är dock svåra att få tag på när man endast är hänvisad till en strikt grafematiskt ordnad baklängesordbok. Därför står dessa ord utan exempel på motsvarigheter i tabellen nedan. Deras uttal är dock angivna (*jihad* bara med accent).

Tabell 10. Undersökningsordens formella egenskaper och inhemska motsvarigheter

Ändelse	Ord	Likljudande ord	
		UTRUM	NEUTRUM
-/a/ (u.) -a	<i>intifada</i> (u.) [intifa`da] <i>manga</i> (u.) [maŋ`ga] <i>burka</i> (u.) <i>rucola</i> (u.) [ruk`ola] <i>barista</i> (u.) [-is`ta/-is`ta] <i>ciabatta</i> (u.) [tʃabat`a/tʃabat`a] <i>fatwa</i> (u.) [fat`va/fat`va]	armada, <u>cikada</u> , pomada; glada, lada, skada, svada tanga gurka, mazurka pergola, piccola, pyrola, tombola canasta, celesta, siesta; brista, gista, gnista, kista, lista, mista, rista, sista regatta; katta, kratta, latta, platta, matta, tratta elva, <u>halva</u> , härva, kurva, <u>malva</u> , <u>salva</u> , skärva, tolva, torva, vulva, älva; antikva	
	<i>jihad</i> (n./u.)		
-/a`j/ -age (n.)	<i>triage</i> (u.) <i>entourage</i> (n.)	blamage, fromage, massage, mustasch, passage, <u>pistage</u> , plantage, plymasch, potage <u>personage</u> , vernissage	bagage, bandage, bräckage, buskage, courtage, dränage, etage (vackl.), furage, garage, kollage, kurage, läckage, montage, reglage, <u>slitage</u> , staffage, tacklage, tonnage arbitrage, ekipage, emballage, ensilage, <u>kamouflage</u> , <u>kartonnage</u> , <u>kolportage</u> , lavettage, persiflage, <u>reportage</u> , <u>sabotage</u> , <u>spionage</u>
	<i>anime</i> (u.) [a`nime/a`nime]		
-/é/ (u.) -er	<i>sommelier</i> (u.) [såmelje`]	croupier, konferencier, portier, rentier	
-/i/ (u.) -ee, -ey, -i, -ie, -y ²⁹	<i>litchi</i> (u.) [lit`çi] <i>tamagotchi</i> (u.) [-gât`çi]	Tvåstaviga: yankee; chutney, <u>cockney</u> , <u>hockey</u> , jersey, <u>jockey</u> , medley 'simtävling', <u>trolley</u> , <u>volley</u> ; <u>boggi</u> , <u>chili</u> , juli, juni, kadi, kaki, kauri, kivi, <u>kombi</u> , kuli, käppi, mufti, penni, rabbi, sari, taxi, tutsi, yogi; caddie, <u>collie</u> , <u>dixie</u> , groupie,	medley 'potpurri'; chassi, kali, kandi, <u>kolli</u> , lappri, pari, talmi, tutti; <u>city</u> , derby, party, pentry, rally

29. I Kilarski 2004 är samtliga genustilldelade ord med dessa ändelser utrala (45 st.)

<i>emoji</i> (u.) [emâj'î]	hippie, <u>zombie</u> ; baby, bandy, <u>body</u> , brandy, country, curry, dandy, dummy, guppy, <u>hobby</u> , lady, <u>lobby</u> , penny, <u>ponny</u> , rugby, sherry, <u>shoddy</u> , story, sulky, teddy, <u>toddy</u> , tory, <u>whisky</u> , <u>vichy</u> , <u>zloty</u> . Trestaviga: aioli, augusti, bikini, bouzouki, bengali, campari, chianti, <u>graffiti</u> , grissini, jacuzzi, konfetti, okapi, maori, pastrami, safari, salami, spagetti, swahili, tjinuski, tsunami, zucchini; <u>mahogny</u> . Fyrstaviga: januari, februari.	
-/i'/(u.) <i>taiji</i> (u.) [tajtçi']	avi, biskvi, blini, espri, fobi, glacis, kemi, kroki, logi, magi, mani, raki, rami, regi, remi, sorti, stomi	geni, kansli, parti, staffli
<i>wok</i> (u.) [vok']	hook, look	
<i>bimbo</i> (u.) [bim'bo] <i>pesto</i> (u.) [pes'to]	hambo, jumbo, limbo, mambo, sambo	presto
-/ŋ'/(u.) <i>qigong</i> (u.) [çigån'] <i>falungong</i> (u.) [falunğån']	balkong, ballong, batong, betong, <u>bridong</u> , buljong, <u>chiffong</u> , <u>chinjong</u> , <u>diftong</u> , festong, flakong, jargong, jetong, kalsong, kartong, kokong, kordong, kreton, krutong, kupong, <u>linong</u> , mahjong, perrong, <u>pistong</u> , plastrong, pompong, räjong, salong, sarong, schäslong, säsong, talong, tampong, <u>triftong</u> bussarong, environ, etalong, <u>kapuschong</u> , konkarong, kotiljong, medaljong, monoftong, paviljong, polisong	 hålligång
-/ʃ'/(u.) <i>brioche</i> (u.) [briåʃ']	affisch, depesch, dervisch, dispasch, fetisch, <u>galosch</u> , gamasch, ganasch, gulasch, kalesch, kartesch, kartusch novisch, pallasch, pampusch, panasch, pastisch, postisch, retusch, revansch	
-/t'/(u.) <i>charrette</i> (u.) -ett [ʃaret'] <i>kat</i> (u.) [kat'] ³⁰	barett, byrett, florett, pudrett, subrett, ägrett chatt 'chattlinje', datt, fnatt, hatt, katt , klatt, matt, natt, patt, pjatt, platt, ratt, skatt, slatt, smatt, spatt, tratt, watt	 chatt 'chattande' ³¹ , gatt, kratt, skratt, skvatt, spratt
-/u/(u.) <i>sudoku</i> (n., äv. u.) [sudåk'u]	jujutsu; bambu, bantu, emu, guru, sebu, zulu	<u>impromptu</u>

30. Trots Språkrådets rekommendation att uttala ordet stavningsenligt med långt a-ljud [ka't] (*Frågelådan* [www] sökord »kat», se även *Svenska språknämndens uttalsordbok* [Garlén 2003] under »qat»), verkar kort a-ljud vara det gängse uttalet i dag, inte minst vid nyhetsuppläsning i radio och tv. Jag har därför valt att utgå från detta uttal i min fonologiska analys.

31. Jfr liknande ordpar som *chatt* (u.) – *chatt* (n.) i avsnitt 3.1.2.3 s. 8–9.

Som tidigare nämnts har ett visst samband mellan enstaviga ord och neutrum påvisats (se s. 8), men i linje med Kilarskis resultat (se ovan s. 25) har de få enstavningar som förekommer i mitt material, *kat* och *wok*, tilldelats utrum.

Vad gäller de flerstaviga ordens ändelser är det inget som direkt överraskar. De flesta av dem ansluter sig till genusförknippade ändelser, antingen fonologiskt eller morfologiskt. Orden *barista*, *burka*, *ciabatta*, *fatwa*, *intifada*, *manga* och *rucola* är rätt självklara utrer med sina a-ändelser, liksom *sommelier*, som ansluter sig till övriga franska importerade personbeteckningar på *-ier*. De kinesiska systemorden *falungong* och *qigong* ansluter sig till mängden andra importord, huvudsakligen franska, som slutar på tryckstarkt *-ong* (dock även kin. *mahjong*). Likaledes ansluter sig franska *brioche* och *charrette* till övriga, oftast franska, importord med dessa ändelser eller slutljud. Orden *emoji*, *litchi* och *tamagotchi* ansluter sig till den utrala huvuddelen av ord med ändelserna *-ee*, *-ey*, *-i*, *-ie* och *-y* (inkl. jap. *tsunami*), likaså *taiji* till den utrala huvuddelen av ord som slutar på tryckstarkt *-i*.

Ett intressant fall utgör orden *entourage* (n.) och *triage* (u.), som återspeglar den genusvacklan som vidlåder ändelsen *-age* i svenskan. Ett annat intressant fall är *sudoku*, som trots sin anslutning till den utrala huvuddelen av ord på *-u*, vacklar genusmässigt och t.o.m. har neutrum som anbefallt genus. Dessa fall diskuterar jag närmare nedan (s. 48–49, 51).

Vad gäller formell analogi ser det ut på likartat sätt som den semantiska analogin ovan (s. 33–35), d.v.s. att ord med neutrala inhemska motsvarigheter hellre tar utrum som genus. Det mest anmärkande exemplet i detta avseende är väl utrala *pesto*, vars enda motsvarighet, *presto*, är neutral. Undantagen är återigen *entourage* och vacklande *sudoku*. (Eftersom jag inte kunnat uppbringa några motsvarigheter till utrala *anime* och vacklande *jihad*, lämnar jag de orden därhän i detta sammanhang.)

5.3. Exkurs: Bevaringskriteriet

Som vi såg i tabell 6 ovan (s. 28) var det bara de arabiska, franska och italienska orden som hade ursprungligt genus.³² Detta beror helt enkelt på att japanska och kinesiska saknar genus. Därför är de japanska och kinesiska orden inte relevanta i detta sammanhang och lämnas därhän.

Om vi upprepar genusförhållandena mellan givar- och mottagarspråk i undersökningsmaterialet ser det ut som i nedanstående tabell.

Tabell 11. Undersökningsordens utländska och inhemska genus

Språk	Ord	Urspr. genus	Svenskt genus
Arabiska	<i>burka</i>	maskulinum	utrum
	<i>fatwa</i>	maskulinum	utrum
	<i>intifada</i>	femininum	utrum
	<i>jihad</i>	maskulinum	neutrum/utrum
	<i>kat</i>	maskulinum	utrum
Franska	<i>brioche</i>	femininum	utrum
	<i>charrette</i>	femininum	utrum
	<i>entourage</i>	maskulinum	neutrum
	<i>sommelier</i>	maskulinum	utrum
	<i>triage</i>	maskulinum	utrum
Italienska	<i>barista</i>	mask./fem.	utrum
	<i>bimbo</i>	maskulinum	utrum
	<i>ciabatta</i>	femininum	utrum
	<i>pesto</i>	maskulinum	utrum
	<i>rucola</i>	femininum	utrum

Väl att märka är att såväl svenska som arabiska, franska och italienska är tvågenusspråk. Svenska har utrum och neutrum, medan de övriga tre har maskulinum och femininum. Svenskan utmärker sig sålunda med sitt neutrala genus. Maskulinum och femininum har som grammatiska genus funnits även i svenskan (lever fortfarande kvar i bygdemål) men är sedan länge sammansmälta till utrum (lat. 'endera av två') i standardspråket. Därmed kan man anta att bevaringskriteriet skulle göra att samtliga av de arabiska, franska och italienska maskulinerna och femininerna blir ut-

32. Med »ursprungligt genus» menar jag inget annat än just det genus orden har i språken som svenskan (eller eventuellt länkspråk) importerat från.

rer i svenska, vilket stämmer närmast till fullo. De enda undantagen är neutrala *entourage* och vacklande *jihad*. (Dessa ord diskuterar jag närmare nedan s. 48, 51.)

Frågan är om bevaringskriteriet haft någon större inverkan på genusvalet i dessa fall. Svaret är förmodligen nej. Corbett (1991 s. 81) menar exempelvis att även vid idealiska förutsättningar för språkkontakt är det svårt att bestyrka influensen av ett givarspråks genus, utom när det gäller medvetna insatser av en mindre grupp bildade, tvåspråkiga talare, t.ex. via skriftspråket. Goda exempel på detta i svenskan är gamla lärda importord från klassiska språk. Latinet var ju en gång i tiden det akademiska världsspråket, och ett exempel som tagits upp tidigare (s. 19) är latinska neutrer på *-um*, som behållit sitt neutrala genus i svenskan (se äv. tab. 5 s. 16) och därmed utbildat ett rent morfologiskt kriterium. Detta blir tydligt när vissa av dessa ord, t.ex. *individuum* och *intervallum*, tappat sin ändelse i svenskan och därmed förskjuts mot utrum: *individ(en)*, *intervall(en)*. Det neutrala bruket har dock bibehållits i just fackspråk (jfr tab. 3 s. 11–12). (*Vårt modersmål* 1962:1 s. 18) (Hos *intervall* är u. och n. i dag likvärdiga.) Ett annat exempel är grekiska ord på *-a*, varav flera utgör neutrala undantag till denna annars så starkt uttrala ändelse i svenskan (jfr tab. 3 s. 11): *delta*, *dilemma*, *lemma*, *panorama*, *schema*, *stigma*, *tema*, *trauma*. Andra av dessa grekiska neutrer har dock påverkats av den svenska morfologiska regeln och antingen helt övergått till utrum, såsom *diafragma*, *flegma* och *koma*, eller vacklar, såsom *plasma* och *prisma*. (Kuhn 1985 s. 298)

Jag har svårt att tro att svenskt genus har påverkats av det ursprungliga hos ovanstående arabiska, franska och italienska importord, i synnerhet när det gäller de som kommit via vår tids dominerande världsspråk engelska, som saknar grammatiskt genus (*bimbo*, *brioche*, *charrette*, *triage*). Om de franska ordens ursprungliga genus mot förmodan haft inverkan på det svenska (utom i fallet *entourage*) är det i så fall frukten av och i analogi med äldre import av franska ord, då franska var ett dominerande världsspråk. Denna bevaring har i så fall övergått till rent formella regler, som man snarare skulle säga att importord följer i dag. Knappast är det ett mindre antal lärda, flerspråkiga personer som introducerat dessa ord i svenskan. De flesta av orden är heller inte av särdeles akademisk karaktär förutom möjligen de muslimska politisk-religiösa termerna *fatwa*, *intifada* och *jihad*. (Arabiska och svenska är dock

så strukturellt olika och kommer från helt olika språkfamiljer att direkta analogier mellan språkens genus svårligen borde kunna ses.) Annars är orden av relativt vardaglig karaktär, inte minst de från mat- och restaurangvärlden: *barista, brioche, ciabatta, pesto, rucola, sommelier*. Import av sådana ord tror jag sker i dag utan särskild förtrogenhet med originalspråket. Det ökade globala kulturutbytet och det avancerade medie- och kommunikationslandskapet bidrar till detta. Och ett världsspråk som den genuslösa engelskan, som ofta verkar som förmedlare av ord mellan olika språk och kulturer, underlättar så klart språkkontakten men överlämnar samtidigt åt varje importerande språk att självt tilldela orden genus.

Med dessa tankar överger jag nu bevaringskriteriet och lägger det till handlingarna.

5.4. Skandinavisk jämförelse

Av mina 25 undersökningsord har jag hittat 20 i de danska och norska ordböcker jag nämnde i föregående kapitel (s. 29). I tabellen nedan är orden uppställda med tillhörande genus i de respektive språken. Luckorna betyder att ordet i fråga inte stått att finna i det aktuella språkets ordböcker.

Tabell 12. Undersökningsordens genus i de skandinaviska språken

Ord	Svenska	Danska	Norska
<i>burka</i>	utrum	utrum	maskulinum
<i>fatwa</i>	utrum	utrum	maskulinum
<i>intifada</i>	utrum	utrum	maskulinum
<i>jihad</i>	neutr./utr.	utrum	
<i>kat</i>	utrum	utrum	maskulinum
<i>brioche</i>	utrum	utrum	
<i>entourage</i>	neutrum	utrum	
<i>sommelier</i>	utrum	utrum	
<i>triage</i>	utrum	utrum	
<i>barista</i>	utrum	utrum	
<i>bimbo</i>	utrum	utrum	maskulinum
<i>ciabatta</i>	utrum	utrum/neutrum	maskulinum
<i>pesto</i>	utrum	utrum	maskulinum
<i>rucola</i>	utrum	utrum	
<i>anime</i>	utrum	utrum/neutrum	maskulinum
<i>emoji</i>	utrum		neutrum
<i>manga</i>	utrum	utrum	maskulinum
<i>sudoku</i>	n., äv. u.	utrum	maskulinum
<i>litchi</i>	utrum	utrum	maskulinum
<i>taiji</i>	utrum	utrum (<i>tai-chi</i>)	
<i>wok</i>	utrum	utrum	maskulinum

Resultatet är inte direkt förvånande. Det utrala (eller maskulina) genusets avsevärda dominans verkar vara gemensam för de skandinaviska språken. Vi kan i detta fall se norskans maskulinum som likvärdig motsvarighet till danskans och svenskans utrum, då norska maskuliner följer samma böjningsmönster som utrer i bokmål. Norskt femininum är inte vidare produktivt, särskilt inte när det gäller importord (jfr exemplet *hand* f. – *backhand/forehand* m. i avsnitt 3.3.2.d, s. 22, samt Kilarski 2003 & 2004).

Svenskan utmärker sig intressant nog med sitt större bruk av neutrum. Till skillnad från danskan har svenskan neutralt bruk av *jihad* och *entourage* (se mer om genuskillnaden mellan sv. och da. gällande ord på *-age* nedan s. 51), och till skillnad från både danska och norska har svenskan ett neutralt bruk av *sudoku*.

Danskan utmärker sig genom att i motsats till både norska och svenska ha neutralt bruk av *anime* och *ciabatta*. Vad gäller *anime* kan en möjlig förklaring vara att ordets primära betydelse i danska verkar vara den 'teckningsstil' (abstrakt, icke-

räknebar) som används i denna typ av filmer, medan betydelsen hos den konkreta, räknebara produkten, 'filmen', kommer i andra hand (se DDO). Vad gäller *ciabatta* kan en möjlig förklaring vara att det redan finns en etablerad sammansättning med detta ord i danskan, nämligen *ciabattabrød*, som är neutrum.

Norskan utmärker sig gentemot svenskan genom sitt neutrala genus hos *emoji*. Att döma av ett språkprov i NAOB verkar dock inte ordets genus vara helt stadgat i norskan: »[Jenny Skavlan] avsluttet [Instagram-]meldingen med *en* 'emoji', et ikon, av en brud med hvitt slør» (min kursiv). Ordets neutrala, kodifierade genus kan knappast heller hänföras till den inhemska synonymen *ikon*, då även den vacklar.

Är det något som förvånar är det möjligen att *kat* inte är neutrum i danska. Sambandet mellan enstaviga ord, särskilt verbavledda sådana, och neutrum verkar nämligen som starkast i danskan jämfört med norskan och svenskan. (Jfr avsnitt 3.1.2.3 s. 8 och avsnitt 3.2 p. 2 [med fotnot 12] s. 20.) Detta visar även Kilarski (2004) i sin undersökning av engelska importord i de skandinaviska språken, där andelen neutrala enstavningar är ungefär dubbelt så stor i danska (21,4 % [83] av 388 td.) som i norska (10 % [45] av 450 td.) och svenska (13,1 % [47] av 359 td.). Bland möjliga verbstammar (enstaviga) i Kilarskis material är andelen neutrer påfallande högre i danskan (55,7 % [54] av 97 td.) än i norskan (24,8 % [29] av 117 td.) och svenskan (20 % [17] av 85 td.). Av detta, tillsammans med den klart urskiljbara grupp neutrer bland icke-räknebara konkreta (som danskan har gemensam med svenskan, se avsnitt 3.4.1 s. 24), kunde man vänta sig att ett ord som *kat* skulle vara neutrum i danska. Ordet är förvisso inte avlett av ett verb, men dess form och de associationer det kan ge till exempelvis det homonyma verbalsubstantivet *cut* i engelskan skulle kunna identifiera det med inhemska verbavledda enstavningar.³³ På så sätt hade ordet genusmässigt kunnat skilja sig från den utrala homonymen *kat* 'katt'. (Jfr diskussionen om *kat* nedan s. 50.)

Att enstaviga *wok* är utrum i danskan är inte lika anmärkningsvärt, då det betecknar ett avgränsat, konkret och räknebart föremål.

33. Jfr t.ex. engelska *navy cut* 'pressad piptobak skuren i skivor', som dessutom har hyperonymen 'stimulantia' gemensam med *kat*.

6. Diskussion och sammanfattning

I detta kapitel sammanfattar och diskuterar jag mina resultat samt resonerar kring genustilldelningen hos vissa ord eller ordgrupper i materialet. Resultaten av mina semantiska och formella analyser sammanfattar jag i en förhoppningsvis någorlunda överskådlig sammanställning nedan. Längst till vänster står undersökningsorden och deras tilldelade genus. I de fyra nästföljande kolumnerna till höger redovisas dels de semantiska, dels de formella kriterier som talar för respektive mot ordens tilldelade genus. Kriterierna är de som analyserats ovan, d.v.s. semantiska egenskaper som animat, mänsklig, konkret, abstrakt, räknebar och kollektiv, semantisk analogi (inhemska synonymer och hyperonymer) samt eventuella betydelsefält, som redovisades i tabellerna 1–2 i teorikapitlet ovan (s. 6–7). De formella kriterierna är fonologisk-morfologiska ändelser och formell analogi (inhemska homonymer, rimord och andra likljudande ord).

Tabell 13. Översikt över resultaten av den semantiska och formella analysen

Ord och genus	Semantiskt för	Semantiskt mot	Formellt för	Formellt mot
<i>burka</i> (u.)	konkr., räkn. (artn.); motsv.: <i>slöja</i> ; bet.fält: klädesplagg		<i>-/a/, -a</i> ; motsv.: <i>gurka, mazurka</i>	
<i>fatwa</i> (u.)	räkn.; motsv.: <i>dödsdom</i> (bildl.)	motsv.: <i>utlåtande</i>	<i>-/a/, -a</i> ; motsv.: <i>halva, malva,</i> <i>salva</i> m.fl.	
<i>intifada</i> (u.)	räkn.	motsv.: <i>uppror</i>	<i>-/a/, -a</i> ; motsv.: <i>cikada</i> m.fl.	
<i>jihad</i> (n./u.)	N.: abstr., icke- räkn.; motsv.: <i>krig</i> U.: motsv. <i>kamp</i>			
<i>kat</i> (u.)	motsv.: <i>drog</i> ; <i>växt, buske</i> ; bet.fält: växter	konkr., icke-räkn. (ämnesn.); motsv.: <i>narkotikum</i>	flertalet motsv.: <i>katt</i> m.fl.	
<i>brioche</i> (u.)	konkr., räkn. (artn.); motsv.: <i>vetebulle</i>	motsv.: <i>festbröd</i>	<i>-/ʃ/</i> ; motsv.: <i>galosch</i> m.fl.	

<i>charrette</i> (u.)	räkn.; motsv.: <i>workshop</i>	motsv.: <i>samråd</i>	-/t'/, -ett; motsv.: <i>barett</i> m.fl.
<i>entourage</i> (n.)	koll.; motsv.: <i>följe</i>	anim., mänsk., konkr., räkn.; motsv.: <i>eskort</i> , <i>uppvaktning</i>	-/a'ʃ/, -age; flertalet motsv.: <i>sabotage</i> m.fl.
<i>sommelier</i> (u.)	anim., mänsk., konkr., räkn. (artn.); motsv.: <i>servitör</i> , <i>vinkypare</i>		-/è/, -er; motsv.: <i>konferencier</i> m.fl.
<i>triage</i> (u.)	motsv.: <i>bedömning</i> m.fl.	abstr., icke-räkn.	-/a'ʃ/, -age; flertalet motsv.: <i>slitage</i> m.fl.
<i>barista</i> (u.)	anim., mänsk., konkr., räkn. (artn.); motsv.: <i>kaffebartender</i>		-/a/, -a; motsv.: <i>celestas</i> , <i>bristas</i> , <i>ristas</i> m.fl.
<i>bimbo</i> (u.)	anim., mänsk., konkr., räkn., (artn.); motsv.: <i>fjolla</i> m.fl.	motsv.: <i>våp</i>	motsv.: <i>limbo</i> m.fl.
<i>ciabatta</i> (u.)	konkr., räkn. (artn.)	motsv.: <i>bröd</i>	-/a/, -a; motsv.: <i>regatta</i> , <i>matta</i> m.fl.
<i>pesto</i> (u.)	motsv.: <i>sås</i>	konkr., icke-räkn. (ämnesn.)	motsv.: <i>presto</i>
<i>rucola</i> (u.)	motsv.: <i>sallad</i>	konkr., icke-räkn. (ämnesn.)	-/a/, -a; motsv.: <i>piccola</i> m.fl.
<i>anime</i> (u.)	konkr., räkn. (artn.); motsv.: <i>film</i>		
<i>emoji</i> (u.)	konkr., räkn. (artn.); motsv.: <i>emotikon</i> m.fl.		-/i/; flertalet motsv.: <i>mahogny</i> m.fl.
<i>manga</i> (u.)	konkr., räkn. (artn.); motsv.: <i>serie</i>		-/a/, -a; motsv.: <i>tanga</i>
<i>sudoku</i> (n., äv. u.)	N.: motsv. <i>sifferpussel</i> U.: konkr., räkn. (artn.); motsv. <i>sifferfläta</i>		N.: motsv. <i>impromptu</i> U.: -/u/, motsv. <i>jujutsu</i> m.fl.
<i>tamagotchi</i> (u.)	(anim.), konkr., räkn. (artn.); motsv.: <i>leksaker</i>	motsv.: <i>husdjur</i>	-/i/; flertalet motsv.: <i>januari</i> , <i>februari</i> m.fl.

<i>falungong</i> (u.)	motsv.: <i>meditations- rörelse, qigongmetod</i>	abstr., icke-räkn.	-/ŋ'/; motsv.: <i>kapuschong</i> m.fl.
<i>litchi</i> (u.)	konkr., räkn. (artn.); motsv.: <i>frukt</i>		-/i/; flertalet motsv.: <i>dixie</i> m.fl.
<i>qigong</i> (u.)	motsv.: <i>hälsogymnastik, rörelse- meditation</i>	abstr., icke-räkn.	-/ŋ'/; motsv.: <i>chiffong, linong</i> m.fl.
<i>taiji</i> (u.)	motsv.: <i>kroppsovnig</i>	abstr., icke-räkn.	-/i'/; flertalet motsv.: <i>glacis, magi, raki</i> m.fl.
<i>wok</i> (u.)	konkr., räkn. (artn.); motsv.: <i>stekpanna, stekgryta; bet.fält: redskap</i>		motsv.: <i>hook, look</i>

Genustilldelningen förefaller vara tämligen följdriktig i de flesta fall, och ofta samverkar semantiska och formella faktorer. Att det i flera fall är en enda inhemsk semantisk motsvarighet som stör samverkan, som i exemplen *bimbo*, *brioche*, *charrette*, *fatwa*, *intifada* och *tamagotchi*, kan man nog med någorlunda gott samvete bortse från. Semantisk analogi är som påpekades ovan (s. 18) inte ett helt problemfritt genuskriterium, då importord i många fall har flera möjliga inhemska synonymer av olika genus. Att just *intifada* bara har en neutral motsvarighet i detta fall, *uppror*, beror helt enkelt på att jag hämtat semantiska motsvarigheter i bestämda källor, ofta ur ordböckers definitioner, där endast en synonym eller hyperonym förekommer. Andra likvärdiga motsvarigheter av uttralt genus skulle kunna vara *resning* och *revolt*. Av denna anledning ser jag lite mellan fingrarna med detta kriterium och beaktar det bara när det tycks relevant och av vikt i sammanhanget.

6.1. Vacklande *jihad* och *sudoku*

Ett antal av orden är särskilt intressanta att diskutera, inte minst de två som vacklar i genus, *jihad* och *sudoku*, som även ingår i uppsatsens titel.

Jihad (arab. 'kamp, strid; ansträngning') är ett tvetydigt begrepp som inom islam dels kan stå för en allmän andlig kamp och strävan efter fullkomning och att följa Guds väg (*stora jihad*), dels för ett heligt krig mot islams fiender (*lilla jihad*). Det är snarast i den senare betydelsen ordet fått ökad användning i svenskan alltsedan 1980-talet (*Nyordsboken* 2000 s. 154), och det torde även vara den betydelsen som är känd för flertalet svenska språkbrukare. Hur som helst är ordet ett abstrakt *nomen actionis* som betecknar en ständigt pågående process som inte är avgränsad i tid och rum. Därför finns det inte flera, räknebara exemplar av *jihad* och därmed heller ingen flertalsbøjning av det.

Dessa semantiska kriterier talar för neutralt genus, och för mig personligen har ordet alltid varit neutrum, antagligen för att jag associerar det till 'heligt krig'. Neutrum verkar också ha varit ordets första genus i svenska. I *Nyordsboken* (2000) anges endast neutrum, i SAOL 13 (2006) har utrum tillkommit som sekundärt genus, och i SAOL 14 (2015) är bägge genusen likvärdiga. När jag nu för tiden hör fraser som *väpnad jihad*, som då ska åsyfta lilla jihad, skär det sig mot min egen språkkänsla.

Om ordets förskjutning mot utrum inte beror på den allmänna dragningen åt utrum i språket, kan man alltid spekulera i om det måhända är ett tecken på avståndstagande från islamofobiska föreställningar och en inriktning på betydelsen av stora, fredliga jihad. Kanske har ordet börjat associeras mer till den utrala motsvarigheten *kamp* (som också SAOL använder i sin definition), som har en öppnare, mer bildligt gångbar betydelse än *krig*, som har just 'väpnad kamp' som främsta betydelse. Detta trots att det är just betydelsen av lilla, krigiska *jihad* man oftast kommer i kontakt med via medierna.

Sudoku verkar ha haft en liknande genusutveckling i svenskan som *jihad* på så sätt att det ursprungligen tycks ha varit uteslutande neutrum. I 2005 års nyordslista anges endast neutrum, i SAOL 13 (2006) tillkommer utrum som likvärdigt genus, och i SAOL 14 (2015) är neutrum återigen primärt genus, dock med utrum angivet som sekundärt genus. För mig har det alltid varit neutrum i analogi med hyperonymer som 'spel' och 'pussel', namn på andra pyssel som *korsord*, *krypto* och *kryss* samt med namn på flertalet sällskapsspel, som verkar bilda ett tämligen stadigt, neutralt

betydelsefält: *Har du ett Alfapet/backgammon/couironne/fia/halma/Risk/schack/Trivial Pursuit hemma?* ('Spel' utgör säkert ett utelämnat eller underförstått led i dessa fall, jfr exv. *fiaspel*, *schackspel*. Märk också att den annars så starka formella regeln om utral a-ändelse åsidosätts i *fia* och *halma*.) Här har vi alltså inte att göra med det slagets semantisk-hierarkiska genustilldelning som nämndes i teorikapitlet ovan (s. 4), vilket skulle lett till att alla dessa specificerade underbegrepp är utrala i motsats till det ospecificerade, neutrala överbegreppet 'spel'.

Förutom att beteckna enskilda, räknebara spel och pyssel används dessa ord och namn gärna om obestämda, icke-räknebara massor av desamma, vilket understödjer neutralt genus: *jag löste mycket sudoku i helgen, vi har spelat mycket couironne och Trivial Pursuit denna regniga sommar*.

Språkvården rekommenderar neutralt genus hos *sudoku*, dock inte på grund av semantiska eller formella genuskriterier utan av praktiska skäl angående flertalsböjningen. Neutrum förespråkas för att språkbrukaren då slipper ta ställning till huruvida den ska böja ordet med *-r* (i likhet med *hustru*) eller *-er* (i likhet med *hai-ku*). Vid neutrum finns bara en möjlighet: *-n*. (*Frågelådan* [www], sökord »sudoku»)

Att *sudoku* trots det ovan sagda har förskjutits mot utrum kanske förklaras av analysresultaten ovan. Ordet betecknar ändå först och främst något individuellt och konkret med fast utformning, vilket talar för utrum. (Det kan i och för sig ovan nämnda neutrala överbegrepp och namn på pyssel och sällskapsspel också göra, även om de flesta av sällskapsspelsnamnen är oböjliga och saknar flertalsform.) Vad gäller ordets form är *-u* en typiskt utral ändelse i svenskan med ännu ett japanskt importord i sitt bås: *jujutsu*.

6.2. Enstaviga *kat* och *wok*

Ett annat intressant ordpar är undersökningsmaterialets enda enstaviga ord: *utrer*na *kat* och *wok*. Det förra är för mig personligen särskilt intressant, då dess genus strider helt mot min egen språkkänsla.

Kat står ursprungligen för den nordostafrikanska växten *Catha edulis* men torde i Sverige främst vara känd som benämning på det narkotiska preparat som framställs av dess blad. Ordet tjänar således både som art- och ämnesnamn, men det var just som ämnesnamn ordet importerades och fick ökad användning i svenskan runt 1990-talet (*Nyordsboken* 2000 s. 160). Därför har jag även behandlat ordet som sådant i ovanstående analys.

Som vi sett ovan i tabell 2 (s. 7) och i Kilarskis resultat (avsnitt 3.4.1 s. 24) finns en dragning åt neutrum bland ämnesnamn. Därför är det kanske inte så konstigt att min språkliga intuition går emot kodifierat genus och säger att *kat* är neutrum. Jag tror även att enstaviga, neutrala över- eller sidobegrepp av mer eller mindre vardaglig valör har sin inverkan: *braj*, *brass*, *hasch*, *knark*, *tjack*.

Vad gäller uttalet av *kat* följer det gängse bruket inte språkvårdens rekommendation att uttala ordet stavningsenligt med långt a-ljud. Därför känns det angeläget att genusmässigt skilja *kat* från den utrala homonymen *katt*. Annars uppstår gärna dråpliga missförstånd när man i muntliga medier hör rubriker som *Tullen i Malmö beslagtogs torkad kat*, vilket i förstound kan ge upphov till bilden av en förorättad stackars dränkt kisse (dock alltfjämt vid liv) med voluminös, handduksfrotterad päls. Denna om än tillfälliga feltolkning hade varit helt omöjlig om attributet varit böjt i neutrum: *torkat kat*. Då uppstår å andra sidan en störande ljudupprepning, som dock säkert kan få passera så länge förväxlingen med ett populärt husdjur kan undvikas.

Sammanfattningsvis kan sägas att *kat* har sitt artnamnsgenus (utrum) i svenskan, trots att betydelsen som ämnesnamn är den primära i språket. Detta tillsammans med språkbrukarnas ovilja att följa språkvårdens uttalsrekommendationer gör ordet, i mitt tycke, till ett smått problematiskt element i svenskan.

Att enstaviga *wok* är utrum känns inte alls konstigt med tanke på att den betecknar ett konkret, räknebart redskap. Jag kan dock tänka mig att ordet även kan användas neutralt om den icke-räknebara massa som tillreds i detta husgeråd: *ta lite av woken att dekorera salladen med* (jfr liknande genuskilda enstavingspar ovan s. 9). Denna betydelse är dock inte kodifierad i någon svensk ordbok.

6.3. »Omaka» paret *triage* och *entourage*

Ytterligare ett intressant ordpar i materialet är de franska *triage* och *entourage*, som trots sin gemensamma ändelse har olika genus. Som vi sett ovan är *-age* en huvudsakligen neutral ändelse, dock med en del utrala undantag. Även Kuhn (1985 s. 296) tar upp detta apropå franska maskuliner som blir neutrer i svenskan:

Det är ingalunda så att franskt M-genus automatiskt omsätts till svenskt U-genus. Av de mycket talrika ord på *-age* [...] är stora flertalet N; U är *blamage*, *massage*, *passage*, *plantage* [...] och *vernissage*. Jag har ingen förklaring för denna svenska särutveckling; danskan håller sig genomgående till U.

Det ord i paret som utmärker sig är alltså utrala *triage*. Första gången jag blev varse ordets genus skar det sig mot min språkkänsla, vilket förmodligen bekräftar ändelsens annars så starka samband med neutrum. Om vi återgår till tabell 13 ovan (s. 46) ser vi att de enda semantiska kriterier som talar för utrum är ordets svenska motsvarigheter: *bedömning*, *prioritering*, *sortering*. Annars talar ordets abstrakthet och icke-räknebarhet för neutrum. Hos *entourage*, som tvärtom är konkret och räknbart, drar den kollektiva betydelsen det längsta strået och hänför ordet till neutrum.

Om man tittar på semantiska egenskaper hos andra utrer på *-age*, som tagits upp i tabellerna 5 och 10 (s. 16, 37), ser man att de oftast har en konkret, individuell och avgränsad betydelse: *fromage*, *passage*, *personage*, *pistage*, *plantage*, *potage* (flera av dem är från matvärlden, jfr maträtter i tab. 1 s. 6). Neutrer med samma ändelse har ofta en mer abstrakt, oavgränsad eller kollektiv betydelse: *arbitrage*, *bagage*, *buskage*, *courtage*, *dränage*, *ekipage*, *kollage*, *kolportage*, *kurage*, *slitage*, *spionage*, *staffage*, *tacklage*, *tonnage*. Det utrala genuset hos *triage* förblir därmed något av en gåta.

6.4. »Maskulina» *anime*

För att slutligen säga något om japanska *anime* kan jag tillägga att förutom egenskapen av artnamn talar även ordets e-ändelse för utrum. Ovan har vi sett att *-a* är en typiskt utral ändelse, eftersom den förknippas med tidigare femininer i svenskan.

Likadant är det med *-e*, som ofta förknippas med tidigare maskuliner såsom *båge*, *nacke*, *stake* och *strupe*. I svenskan finns också många ordpar där dessa ändelser markerar referenternas biologiska kön: *hane–hona*, *bagge–tacka*, *gubbe–gumma*, *lillen–lillan*, *make–maka*, *pojke–flicka* (även personnamn: *Göte–Göta*, *Helge–Helga*, *Tore–Tora*). Andra exempel är *häxa*, *katta*, *kocka*, *kvinna*, *toka*; *kille*, *namne*, *oxe*, *tomte*. (Tegnér [1892] 1962 s. 101–107, Thorell 1981 s. 92, Andersson 1992 s. 37–38, Holmes & Hinchliffe 2013 s. 8) Anledningen till att e-ändelsen inte tagits upp som typisk utrummarkör ovan är helt enkelt att undantagen är för många. Märk t.ex. neutrala verbalsubstantiv som *bete*, *bygge*, *fiske*, *hänge*, *mete* och *möte* samt den o-mätliga mängd som slutar på *-ande* (*ett betande*, *byggande*, *fiskande* o.s.v.) Trots detta anser jag det inte vara helt ovidkommande att nämna e-ändelsens dragning till utrum i samband med ett artnamn som *anime*.

6.5. Avslutande resumering

Om vi återgår till inledningens frågeställningar (s. 2) kan både första och andra frågan om vad som ligger bakom genustilldelningen i det inhemska respektive importerade ordförrådet anses vara besvarade i teorikapitlet ovan (avsnitten 3–3.3.2 s. 3–22). Där redogjorde jag för olika typer av genustilldelningssystem (ett semantiskt och ett formellt), hur det inhemska ordförrådet förhåller sig till dessa och hur importerade ord inrättar sig efter något (eller båda) av dem.

Tredje frågan om huruvida mina undersökningsresultat ligger i linje med tidigare forskning om importord i svenskan har vid upprepade tillfällen fått jakande svar. Jag har främst jämfört mina resultat med Kilarski, som undersökt genus hos engelska importord i svenskan (se ovan s. 23–26). Hans resultat visar på en kraftig överrepresentation av utrum bland importorden (nära 90 %) jämfört med det inhemska ordförrådet (ca 75 %). Trots att mitt eget material inte riktigt är jämförbart med Kilarskis bekräftar det ändå med sitt enda renodlade neutrum den tendens han påvisar. Andelen utrer i mitt material är närmre 96 % (vackl. *jihad* och *sudoku* borträknade).

Vad gäller resultaten av den semantiska analysen stämde även dessa i stort sett överens med Kilarskis, d.v.s. tendensen till utrum hos animater, personord, konkreter, icke-kollektiver och räknebara ord. Dragningen åt neutrum hos kollektiver bekräftades i *entourage*. Däremot kunde samma dragning hos icke-räknebara konkreter (ämnesnamn) inte bekräftas i mitt material, där både *kat* och *pesto* är utrala.

Även resultat av den formella analysen överensstämde med Kilarskis, t.ex. den något oväntade dragningen åt utrum hos enstaviga ord, vilket bekräftades hos *kat* och *wok* i mitt material.

När det slutligen gäller semantisk och formell analogi stämde också dessa analysresultat överens med Kilarski: importord med en neutral motsvarighet i mottagspråket tar hellre uttralt genus.

Fjärde och sista frågan om undersökningsordens genus skiljer sig mellan de skandinaviska språken har jag fått ett övervägande negativt svar på. Endast två ord (*emoji* och *entourage*) skiljde sig genusmässigt mellan språken (frånsett vacklande). Av de 20 ord jag hittade kodifierade i danskan var 18 renodlade utrer, medan de resterande två vacklade. Av de 13 ord jag hittade i norskan var 12 utrer och det sista neutrum. Andelen utrer bland de ord som tilldelats ett enda genus var således 100 % i danskan och drygt 92 % i norskan. Trots jämförelsematerialets ringa storlek får dessa siffror ändå anses ligga i linje med den övergripande trend som iakttagits av både mig och Kilarski. Resultaten hos den senare är dessutom snarlika för samtliga av de tre skandinaviska språken.

7. Slutord

Troligtvis var genus ursprungligen en helt semantisk kategori, som uttryckte kulturellt viktiga egenskaper hos referenten. På så sätt uppstod urindoeuropeiskans indelning i maskulinum (om manliga referenter), femininum (om kvinnliga referenter) och neutrum (om liv- eller könlösa referenter). Troligen genom bl.a. analogibildning

och den primitiva människans mer personliga förhållande till naturen, upptogs snart även ord för liv- och könlösa ting i de maskulina och feminina genusen. Döda ting besjälades och gavs manliga och kvinnliga egenskaper, och inanimater som formmässigt anslöt till animater fick genus i analogi med dessa. (NE »genus», *Nordisk familjebok* 1904–26 bd 9 sp. 953, *Svensk uppslagsbok* 1947–55 bd 11 sp. 493–494, *Vårt språk och vår litteratur* 4 1959 s. 147) Detta tillsammans med det senare sammanfallet av maskulinum och femininum i svenskan, torde vara grunden till det utrala genusets synnerligen förhärskande ställning i dag. Liknande sammanfall och förenklingar av genusystem kan ses i flera andra moderna språk, t.ex. de romanska, där neutrum sammanfallit med maskulinum och utbildat tvågenussystem med enbart maskulinum och femininum. Även de baltiska språken (lettiska och litauiska) har helt eller delvis tappat sitt neutrum.

Det neutrala genusets allt svagare ställning i svenskan kan påvisas inte minst genom undersökningar av importord, vilket gjorts av bl.a. Kilarski (2003 & 2004, se ovan s. 23–26). När andelen utrer är större bland importord än i det inhemska ordförrådet, kan det vara ett tecken på en pågående utvidgning av utrum och att neutrums särskiljande drag håller på att grumljas och bli allt otydligare. Måhända är svenskan på väg åt samma håll som engelskan, som sedan länge helt saknar grammatiskt genus. En sådan utveckling ter sig dock i dagsläget tämligen otrolig, då den lilla andel neutrer vi har alltså är stabil och till största delen består av gamla arvord som är alltför elementära för att sannolikt kunna ersättas och fasas ut. Det skulle i så fall möjligen vara fråga om genusbyte, vilket inte heller verkar särskilt troligt i dag, då svenska språket är så pass fast normerat och skyddat i såväl lag som av olika språkvårdande organ.

Neutrum kan i alla fall inte sägas vara vidare produktivt när det gäller importord. I Kilarskis undersökning är nära 9 av 10 engelska importord utrer (vacklande och otilldelade ord borträknade, se ovan s. 23–24). I min undersökning av icke-engelska importord är andelen utrer än större (drygt 9,5 av 10), även om mitt materials ringa omfattning gör det ojämförbart med Kilarskis. Likväl pekar våra resultat åt samma håll: en fullkomlig överrepresentation av utrum i förhållande till neutrum. GDS:s behandling av utrum som det omarkerade (standard-)genuset, som inte är i behov av

beskrivning och förklaring, ter sig inte alldeles fjärran, trots att detta synsätt inte är helt oomstritt (se ovan s. 19).

Hur som helst kan man inte sticka under stol med att neutrums underrepresentation och om inte tynande så stagnerade tillvaro (eller markerade status, om man så vill) gör detta genus särskilt intressant och därmed mer angeläget att beskriva och förklara. Därför vore mer forskning om just neutrum på sin plats. Man kunde studera det inhemska beståndet av neutrer närmre och utreda deras särmärken än mer inträngande. Man kunde sedan löpande följa importen och anpassningen av utländska ord och särskilt studera det fåtal som blir neutrer och utreda orsakerna bakom detta. Utvecklingen av svenskans (eller skandinaviskans) neutrala genus är just med tanke på dess påtagliga minoritetsställning och särart väl värd och högst intressant att följa ur språkvetenskaplig synpunkt.

8. Referenser

- Allén, Sture & Sjögren, Christian 2007, *Norstedts svenska baklängesordbok*, 3 uppl. (Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag).
- Andersson, Anders-Börje 1992, *Second Language Learners' Acquisition of Grammatical Gender in Swedish* (Gothenburg monographs in linguistics 10, avh., Göteborgs universitet).
- arabiska ords genus*, Pernilla Myrne, <pernilla.myrne@sprak.gu.se> (e-post). E-brev till författaren, 2 augusti och 3 september 2014.
- Bokmålsordboka* 2005 (Oslo: Institutt for lingvistiske och nordistiske studier, Oslo universitet & Språkrådet). Tillgänglig på internet: <<http://www.nob-ordbok.uio.no/>>.
- Corbett, Greville G. 1991, *Gender* (Cambridge University Press). Tillgänglig som e-bok för Göteborgs universitet via <<http://www.ub.gu.se>>.
- Den danske ordbog – Moderne dansk sprog*, DDO, 2004– (Köpenhamn: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab). Nätpublicerad ordbok: <<http://ordnet.dk/ddo>>.
- Det Norske Akademis Store Ordbok*, NAOB, 2014– (Oslo: Det Norske Akademi for Språk og Litteratur & Kunnskapsforlaget). Nätpublicerad demo av ordbok u.u.: <<http://www.naob.no/>>.
- Faarlund, Jan Terje, Lie, Svein & Vannebo, Kjell Ivar 1997, *Norsk referansegrammatikk*, NRG (Oslo: Universitetsforlaget).
- Frågelådan*. Databas med språkfrågor tillgänglig på Språkrådets hemsida: <<http://www.sprakochfolkminnen.se/sprak/sprakradgivning/frageladan.html>>.
- Garlén, Claes 2003, *Svenska språknämndens uttalsordbok* (Stockholm: Norstedts Ordbok).
- Hansen, Erik & Heltoft, Lars 2011, *Grammatik over det Danske Sprog*, GDS (Köpenhamn: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab).
- Holmes, Philip & Ian Hinchliffe 2013, *Swedish. A Comprehensive Grammar*, 3 uppl. (London: Routledge).

- Hultman, Tor G. 2003, *Svenska Akademiens språklära* (Stockholm: Norstedts Ordbok).
- Kilarski, Marcin 2003, »Gender Assignment in Danish Swedish and Norwegian. A Comparison of the Status of Assignment Criteria» i *Proceedings of the 19th Scandinavian Conference of Linguistics*, red.: Anne Dahl, Kristine Bentzen & Peter Svenonius (*Nordlyd* vol. 31 nr 2, Universitetet i Tromsø), s. 261–274. Pdf-dokument hämtat från <<http://septentrio.uit.no/index.php/nordlyd/article/view/2>> den 2 mars 2014.
- Kilarski, Marcin 2004, *Gender assignment of English loanwords in Danish, Swedish and Norwegian* (otryckt avh., Poznań). Pdf-dokument hämtat från <<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/downloaddoi=10.1.1.132.851&rep=rep1&type=pdf>> den 30 april 2014.
- Kuhn, Hans 1985, »Genustilldelning hos främmande ord» i *Svenskans beskrivning 15*, red.: Sture Allén m.fl. (Göteborg), s. 291–302.
- Källström, Roger 1996, »On gender assignment in Swedish» i *The Nordic Languages and Modern Linguistics 9. Proceedings of the Ninth International Conference of Nordic and General Linguistics, University of Oslo, January 11–12, 1995*, red.: Kjartan G. Ottóson, Ruth V. Fjeld & Arne Torp (Oslo: Novus forlag), s. 151–167.
- Liljegren, Henrik 1996, »Genus – slump eller system? En undersökning av semantiska principer för genustilldelning i svenskan» (otryckt mag.uppsats, Institutionen för lingvistik, Stockholms universitet).
- Lindgren, Barbro 2008, »Foppatoffeln – ännu inte vintage» i *Språktidningen* februari 2008. Finns tillgänglig på internet: <<http://spraktidningen.se/artiklar/2008/02/foppatoffeln-annu-inte-vintage>>.
- Nationalencyklopedin*, NE, 2000– (Malmö). Nätpublicerat uppslagsverk: <<http://www.ne.se>>. Fritt tillgängligt för Göteborgs universitet via <<http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se>>.
- Nationalencyklopedins ordbok*, NEO, 1995–96, nätpublicerad på *NE.se* 2000– (Malmö): <<http://www.ne.se>>. Fritt tillgänglig för Göteborgs universitet via <<http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se>>.

- Nordisk familjebok. Konversationslexikon och realencyklopedi* 1904–26, red.: Bernhard Meijer m.fl., 2 uppl. (Stockholm: Nordisk familjeboks förlag). Digital faksimilupplaga tillgänglig på internet: <<http://runeberg.org/nf>>.
- Noreen, Adolf 1923, *Vårt språk. Nysvensk grammatik i utförlig framställning* bd 9 (Lund: Gleerups).
- Nynorskordboka* 2012– (Oslo: Institutt for lingvistiske och nordistiske studier, Oslo universitet & Språkrådet). Nätutgiven ordbok: <<http://www.nob-ordbok.uio.no/>>.
- Nyordsboken* 2000 (Stockholm: Svenska språknämnden och Norstedts Ordbok).
- Nyordslistor för år 2003, 2005–2007 och 2012, sammanställda av Språkrådet. Pdf-dokument tillgängliga på internet: <<http://www.sprakochfolkminnen.se/sprak/nyord/nyordslistor.html>>.
- Ordbog over det danske Sprog* 1918–2005 (Köpenhamn: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab). Historisk ordbok tillgänglig på internet: <<http://ordnet.dk/ods>>.
- Retskrivningsordbogen*, RO, 2012, 4 uppl. (Dansk Sprognævn). Tillgänglig på internet: <<http://www.dsn.dk/ro>>.
- Sjögren, Peter A., Györki, Iréne & Malmström, Sten 2010, *Bonniers svenska ordbok*, BSO, 10 uppl. (Stockholm). Tillgänglig på internet via sökmotorn *Synonymer.se* (se nedan).
- Språkriktighetsboken* 2005 (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 93, Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag).
- Svenska Akademiens ordlista över svenska språket*, SAOL, 1998, 2006 & 2015, 12–14 uppl. (Stockholm). De två första upplagorna finns tillgängliga på internet: <<http://spraakdata.gu.se/saolhist>>.
- Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien*, SO, 2009 (Stockholm).
- Svensk uppslagsbok* 1947–55, red.: Gunnar Carlquist & Josef Carlsson, 2 uppl. (Malmö: Förlagshuset Norden).
- Synonymer.se* 2005– (Göteborg: Sinovum Media). Databas tillgänglig på internet: <<http://www.synonymer.se>>.
- Tegnér d.y., Esaias [1892] 1962, *Om genus i svenskan* (Stockholm: Svenska Akademien).

- Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik 1999, *Svenska Akademiens grammatik*, SAG (Stockholm: Svenska Akademien/Norstedts Ordbok).
- Thorell, Olof 1981, *Svensk ordbildningslära* (Esselte Studium).
- Walter, Göran 2008, *Bonniers synonymordbok*, 4 uppl. (Stockholm). Tillgänglig på internet via sökmotorn *Synonymer.se* (se ovan).
- Wessén, Elias 1965, *Svensk språkhistoria II: Ordbildningslära*, 4 uppl. (Stockholm: Almqvist & Wiksell).
- »Vi är 83:or. Vad är du?» 2014, avsnitt av programmet *Språket* i Sveriges Radio P1, sänt den 15 april 2014. Hämtat den 18 februari 2015 från <<http://sverigesradio.se/sida/avsnitt?programid=411>>.
- Vårt modersmål. Medlemsblad för Modersmåslärarnas förening* 1962, nr 1 (Göteborg).
- Vårt språk och vår litteratur 4* 1959, red.: Rolf Hillman m.fl. (Stockholm: Svenska bokförlaget).

*

Jag riktar ett tack till Roger Källström, som tipsade mig om och gav mig ett exemplar av Marcin Kilarskis opublicerade avhandling om genus hos engelska importörer i de skandinaviska språken.